

Rimske herme in kamnite moške glave iz Emone Predrimska likovna kultura ali provincialna umetnost?

Roman herms and stone male heads from Emona Pre-Roman artistic culture or provincial art?

Monika OSVALD

Izvleček

Med ohranjenimi spomeniki rimske oble plastike iz Emone in njenega agra najdemo sedem primerkov herm in kamnitih moških glav, ki imajo veliko skupnih lastnosti in so bili zato v literaturi obravnavani kot enotna skupina. Omenjeni kipi so po slogu in kvaliteti izdelave sorodni ižanskim nagrobnim spomenikom, na katerih so upodobljena portretna doprsja. Članek opozarja na problem interpretacije in vrednotenja omenjenih spomenikov, ki jih lahko razlagamo bodisi kot rezultat predrimskih/keltskih vplivov bodisi kot značilen proizvod provincialne umetnosti, namenjen nezahtevnemu naročniku in občinstvu.

Ključne besede: Emona, rimska doba, rimska plastika, herme, kamnite moške glave, keltski vplivi, rimska provincialna umetnost

Abstract

The collection of Roman free-standing sculptures from Emona and its ager includes seven herms and stone male heads with enough common characteristics to be considered jointly. The sculptures, in terms of the style and quality of production, are related to the funerary steles with portraits from the Iž area.

The article draws attention to the problem of interpreting and evaluating these monuments, which can be seen either as a result of pre-Roman/Celtic influences or as a typical product of provincial art made for an undemanding customer and audience.

Keywords: Emona, Roman period, Roman sculpture, herms, stone male heads, Celtic influences, Roman provincial art

PREDSTAVITEV SPOMENIKOV IN STATUS QUAESTIONIS

V repertoarju rimske oble plastike iz Emone in njenega agra najdemo sedem kiparskih izdelkov, ki imajo dovolj sorodnih elementov, da jih lahko povežemo v začasno skupino. Spomeniki so natančneje

predstavljeni v kataložnih enotah, dodanih članku; posamezen kataložni zapis obsega identifikacijo spomenika s podatki, ki so nam za zdaj na voljo, natančen opis in bibliografske reference.¹

¹ Podatki povzeti po Šašel 1958 in Plesničar 1965.

Čeprav so med posameznimi spomeniki opazne razlike (glej *sliki 1 in 2*), tako v videzu kot najverjetneje tudi v funkciji, vseeno prepoznamo nekatere skupne lastnosti, ki jih lahko strnemo v dveh točkah. *Prvič*, zasnova spomenika v obliki moške glave z večjim ali manjšim nastavkom: plastike, ki imajo nastavek v celoti ohranjen, smo poimenovali **herme**, čeprav to poimenovanje ne določa *a priori* funkcije spomenika;² primerke s podaljšanim vratom ali brez njega smo označili kot **moške glave**; štiri upodobitve kažejo bradate osebe (med temi dve hermi in dve glavi, ki imata podaljšan vrat in sta morda izvorno imeli obliko herme), tri golobrađe. *Drugič*, slogovna sorodnost z izrazito neklasičnimi formalnimi rešitvami, *tako v splošnih principih*: sumarna obravnava; abstrahirana upodobitev posameznih delov (v večji ali manjši meri, odvisno od spomenika), sorodni principi pri upodabljanju oči, nosa, ust in poraščenih delov (težnja k preprostosti in konvencionalnosti); *kot v posameznih elementih*: obraz je večinoma ščitaste oblike (zlasti hermi **1 in 2** ter moški glavi **1 in 2**), bodisi poudarjeno ploskovit in abstrahiran, tako da deluje kot maska (najbolj izrazito na hermi **1**), bodisi nekoliko bolj plastično oblikovan in s tendencami k portretnemu realizmu; izstopajoča očesna loka sta povezana z ravno zaključenim nosom (izjemi moški glavi **1 in 3**), oči so mandljaste oblike, rahlo izbočene in poudarjene na dva načina: bodisi so zamejene s poploščeno konturo (herma **1** ter moške glave **2, 3 in 4**) bodisi so obrisane s plitvim žlebičem (hermi **2 in 3**), lasje in brada so trakasto dekorirani (herma **1** in moška glava **1**), neobdelana brada obdaja čeljust kot polmeseč (herma **2** in moška glava **2**), lahko pa je glava golobrađa z ravno, neobdelano pričesko (herma **3**, moški glavi

² Kakšno funkcijo bi obravnavani spomeniki opravljali, ni lahko določiti, zlasti zato, ker so podatki o okoliščinah najdbe precej skopi in ker so bili kamni ob odkritju večinoma v sekundarni rabi. Tri v celoti ohranjene herme, ki jim lahko dodamo dve kvadratasti glavi s podaljšanim vratom (moška glava **1 in 2**), so morda nagrobni spomeniki in daljni odsev Alkamenovega Hermesa Propileja; kvalitetno izdelane nagrobne spomenike, ki so veliko bližje grškemu zgledu, najdemo na severnoitalskih rimskih grobiščih (Compostella 1997, 237). Moška glava **3** je morda odlomek nagrobnega spomenika, moška glava **4** spominja na sklepni kamen loka ali slavoloka, saj je na temenu podaljšana v kvadratni blok, s katerim bi lahko bila vsajena v arhitekturno podlago. Spomenikov nismo datirali, ker je edini element, na katerega se lahko opremo, brada – bradate herme in glave bi tako lahko umestili v 2. ali 3. stoletje, golobrađe v čas prej ali kasneje.

3 in 4), usta so nakazana z V-vrezom in le v enem primeru trakasto obrobljena (herma **3**).³

Toda spomenikov nismo združili v začasno skupino le zaradi omenjenih slogovnih sorodnosti, temveč tudi zato, ker so bili v dosedanji literaturi obravnavani skupaj in podobno vrednoteni. Če pustimo ob strani zapise ob arheoloških najdbah in občasne omembe v drugih publikacijah, sta o emonskih hermah in glavah pisala zlasti Jaroslav Šašel in Ljudmila Plesničar.⁴

Šašel je obravnavane plastike uvrstil v “miselni, predstavn in oblikovni svet staroselcev emonskega območja”⁵ in pri tem opozoril na številne paralele s tako imenovano keltsko plastiko, sledeč delu Pierra Lambrechtsa.⁶

Plesničarjeva je dodala moško glavo **4** (*sl. 2*), takrat novo emonsko najdbo, in tako postavila skupino sedmih spomenikov, ki smo jo v našem prispevku povzeli (izpustili smo le naturalistično doprsje, ki ga je Šašel objavil pod št. 17, ker gre najverjetneje za zgodnjebaročno delo). Plastike je avtorica postavila v nasprotje s klasično tradicijo in jih označila kot “izdelke domorodnega kamnoseka” ali, splošneje, “domorodne, rustikalne izdelke”, katerim nista skupna le poreklo in tehnično znanje kamnoseka, temveč tudi motivni svet upodobitve emonskih meščanov.⁷ Spomeniki so si sorodni tudi po materialu in okoliščinah najdbe, saj so bili odkriti slučajno ter v sekundarni legi in uporabi, zato ni stratigrafskih podatkov. To pomeni, da sta kronološka opredelitev ter določitev tipologije in prvotne namembnosti težki nalogi, pri katerih se lahko opiramo le “na analizo izdelave in na analogije s podobnimi primerki”⁸

Plesničarjeva je v svoji študiji iskala primerjave z naslednjimi spomeniki: nagrobno stelo iz lapidarija Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani (v nadaljevanju: lapidarij NMS), z reliefno upodobitvijo moža in žene;⁹ kamnito glavo iz temno sivega apnenca, ki je v našem katalogu označena kot moška glava **2** (*sl. 2*);¹⁰ nagrobnim spomenikom iz Bele krajine, s portreti pokojnikov na čelu in z domnevno podobo keltskega boga Cernuna na

³ Za elemente formalne analize pri neklasični rimski produkciji na Slovenskem cf. Djurić 2007.

⁴ Šašel 1958; Plesničar 1965; med ostalimi kaže omeniti zlasti Petru S. 1987 in Kastelic 1998, 163.

⁵ Šašel 1958, 5–9.

⁶ Lambrechts 1954.

⁷ Plesničar 1965, 98.

⁸ Plesničar 1965, 99.

⁹ RINMS 59; Plesničar 1965, 99; cf. Šašel 1958, 9.

¹⁰ Plesničar 1965, 99; cf. Šašel 1958, 9.

stranici;¹¹ številnimi primerki t. i. keltske plastike, ki so jih objavili Émile Espérandieu, Pierre Lambrechts in Fernand Benoit.¹² Avtorica je prepričana o izraziti analogiji med obravnavano plastiko in primerki galskega kiparstva, zato kaže, po njenem mnenju, emonske herme in glave pripisati keltski etnični skupini.¹³

Emonske herme in kamnite moške glave je Plesničarjeva primerjala s portreti na izbrani nagrobni steli iz NMS, toda natančnejši pregled nagrobnih spomenikov na širšem emonskem območju, ki so, razen redkih izjem, hranjeni v lapidariju NMS, Dolničarjevem lapidariju na fasadi ljubljanske stolnice (v nadaljevanju: Dolničarjev lapidarij) in v cerkvi sv. Mihaela v Iški vasi (v nadaljevanju: lapidarij v Iški vasi), razširi krog analogij.¹⁴ V primerjavo lahko tako vključimo petnajst nagrobnih stel s portreti pokojnikov, ki so si sorodne ne le po tipologiji in slogu, ampak tudi po materialu (lokalni, večinoma podpeški apnenec) in provenienci, saj so tako rekoč vse z izžanskega območja. Najverjetneje so izdelki lokalnih kamnoseških delavnic, ki jih je natančneje definirala Edisa Lozić in jih umestila v okolico Strahomerja, Iga in Iške vasi.¹⁵

Med izžanske nagrobne stele s portreti pokojnikov spadajo naslednji spomeniki: nagrobni steli Ur (-) Av (-) in Sura, Lucijevega sina iz lapidarija NMS;¹⁶ nagrobna stela Kvarte v Mestnem muzeju v Ljubljani (v nadaljevanju: MGML);¹⁷ nagrobni spomenik Frontona, Vibovega sina v Dolničarjevem

lapidariju;¹⁸ devet nagrobnikov v lapidariju v Iški vasi;¹⁹ dva nagrobnika, vzdana v izžanski grad.²⁰

Lozićeva je stele z Iga in okolice tipološko razdelila v dve osnovni skupini, in sicer na stele s trikotnim zatrepom (tip A) in stele s portretno nišo (tip B).²¹ V obeh skupinah najdemo stele brez okvirja (podtip I), stele s profiliranim okvirjem (podtip II) ali pa je njihova sprednja stran arhitektonsko razčlenjena kot edikula (podtipa III in IV). V našem okviru se bomo osredotočili le na stele s portretno nišo, ki po mnenju Lozićeve izvirajo večinoma iz izžanske delavnice.²²

Na omenjenih stelah je portretna niša različnih oblik: v obliki dveh tretjin kroga, polkrožna, pravokotna, arkadna na dveh stebričih ali triločna.²³ Dveh spomenikov ne moremo povsem uvrstiti v omenjeni tipologiji: na nagrobni steli Saturne, Neuncijske osvobojenke je napisno polje brez okvirja ali edikule;²⁴ nagrobna stela iz Strahomerja ima napisno polje zaključeno z dvema sulicama, portretno doprsje nosi girlanda.²⁵ Na splošno sta v portretnih nišah večinoma upodobljena po dva portretiranca, najdemo pa tudi tri²⁶ ali le enega.²⁷

Portretiranci so prikazani frontalno, večinoma v obliki portretnih doprsij, v treh primerih so upodobljene le glave z vratovi.²⁸ Portreti so na-

¹⁸ *CIL* III 3862 = *AIJ* 186: plošča najverjetneje prihaja z Iga (cf. Šašel Kos 1998a, kat. 2).

¹⁹ *Nagrobne stele z napisi*: Ursina, Bujovega sina (*CIL* III 3826 + p. 1731, 2328, 188 = *AIJ* 144) – nekdanj v c. sv. Jakoba v Strahomerju (cf. Hostnik 1997, kat. 7); Severa, Bujovega sina (*AIJ* 140) – nekdanj v c. sv. Mihaela v Iški vasi (ib., kat. 14); Epa (*CIL* III 10740 = *AIJ* 131) – nekdanj v c. sv. Jakoba v Strahomerju (ib., kat. 17); Saturne, Neuncijske osvobojenke (*CIL* III 10746 = *AIJ* 139) – nekdanj v kleti župnišča na Igu (ib., kat. 25). *Nagrobne stele z neohranjenimi napisi*: dve nekdanj v ž. c. sv. Martina na Igu (ib., kat. 4 in 5); ena nekdanj vzdana v hišo Staje št. 6 (ib., kat. 9); ena nekdanj v c. sv. Mihaela v Iški vasi (ib., kat. 13); ena nekdanj v ž. c. sv. Martina na Igu (ib., kat. 31).

²⁰ Nagrobni steli z neohranjenima napisoma, Grad Ig (cf. Lozić 2009, 220).

²¹ Lozić 2009.

²² Lozić 2009, 220.

²³ Dve tretjini kroga – *RINMS* 87 (Kučar Bertoncelj 1985, kat. 46); polkrog – *RINMS* 59 (Hostnik 1997, kat. 9, 13, 14; Lozić 2009, 220); kvadrat (Šašel Kos 1998a, kat. 2; Hostnik 1997, kat. 4, 5); arkada na dveh stebričih (Hostnik 1997, kat. 7); trojni lok (ib., kat. 31).

²⁴ Hostnik 1997, kat. 25.

²⁵ Hostnik 1997, kat. 17.

²⁶ Hostnik 1997, kat. 7, 31.

²⁷ Hostnik 1997, kat. 17, 25; Kučar Bertoncelj 1985, kat. 46.

²⁸ Hostnik 1997, kat. 5, 7, 25.

¹¹ Plesničar 1965, 99; cf. Šašel Kos 2010.

¹² Plesničar 1965, 99; cf. Espérandieu 1911, 108 (Entremont), 3877 in 3878 (Temple de la forêt d'Halatte); Lambrechts 1954, 43 (Fig. 2, Entremont), 78 (Fig. 61, Netherby); Benoit 1952, Pl. XXII, XXIII (Entremont).

¹³ Plesničar 1965, 100.

¹⁴ Lapidarij NMS (*RINMS*); Dolničarjev lapidarij (Šašel Kos 1998a); lapidarij v Iški vasi (Šašel 1959; Hostnik 1997); nagrobni spomeniki širšega emonskega območja (Kučar Bertoncelj 1985; Skalerič 1999; Lozić 2009).

¹⁵ Lozić 2009, 219.

¹⁶ Stela Ur (-) Av (-): nekoč vzdana v Auerspergovo palačo v Ljubljani (na mestu današnje Narodne in univerzitetne knjižnice), toda najverjetneje izvira z Iga (*CIL* III 3878 = *AIJ* 200 = *RINMS* 59). Stela Sura, Lucijevega sina: ploščo so našli na Igu (*CIL* III 3815 + p. 1731 = *AIJ* 141 = *RINMS* 87).

¹⁷ *ILJug* II 1078 (Kučar Bertoncelj 1985, kat. 46; Skalerič 1999, 93, kat. 43).

vadno bradati, razen, seveda, ko gre za z napisom izpričane upodobitve žensk; golobradi so tudi trije portreti iz lapidarija v Iški vasi, pri katerih se napis ni ohranil, tako da ne poznamo spola upodobljenca.²⁹

Med obravnavanimi spomeniki je najstarejša stela iz Strahomerja, ki je datirana na podlagi portreta. Upodobljen moški je golobrad in z lasmi, počesanimi od sredine glave proti čelu. Obrazne poteze, okrogel obraz, štrleča ušesa in anatomsko oblikovan vrat so značilni za julijsko-klavdijske portrete.³⁰ Ostale stele z Iga lahko ohlapno umestimo v čas od 2. oz. 3. do 4. stoletja.³¹

Formalni elementi pri oblikovanju glav, obraznih partij, frizure in brade so pri izanskih nagrobnih spomenikih sorodni tistim na emonskih hermah in kamnitih moških glavah in jih lahko označimo kot rustikalne in neklasične. Izčrpno interpretacijo neklasičnih elementov na nagrobnih stelah, interpretacijo, ki je sorodna izhodiščem Plesničarjeve, je s svojega zornega kota bogato utemeljil Bojan Djurić v študiji o "predrimskih formah na nagrobniku iz Mrzlega Polja pri Ivančni Gorici".³² V članku se avtor sicer ukvarja z nagrobnim spomenikom, ki izhaja iz Panonije, vendar je študija veljavna tudi za izanske nagrobne ter emonske herme in moške glave. Avtor je v stiliziranih podobah pokojnikov prepoznal sorodnost s predkolonialno, keltsko formalno tradicijo, ki je med lokalnim prebivalstvom še vedno živa.³³ Spomenik po avtorjevem mnenju ni osamljen primerek, ampak rezultat dolge lokalne tradicije in vrhunec neklasičnosti v našem prostoru.³⁴

EMONSKA NEKLASIČNA PLASTIKA KOT IZRAZ PREDRIMSKE KULTURE ALI ZNAČILEN IZDELEK RIMSKE PROVINCIALNE UMETNOSTI?

V pregledu literature smo videli, da sta tako Šašel kot Plesničarjeva postavila emonske plastike v paralelo z galskimi primeri in jih umestila v krog t. i. keltskih glav. Avtorja sta pri tem sledila vodilnim smernicam iz sredine petdesetih let

prejšnjega stoletja, ki sta jih pri interpretaciji primitivnih galskih kamnitih spomenikov postavila Lambrechts in Benôit. Slednja sta v krog svojih raziskovanj vključila soroden nabor spomenikov, vendar sta si tako pri izhodiščnih tezah kot tudi v nadaljnjih izpeljavah diametralno nasprotna; zdi se, da je slovenske interprete bolj prepričal Lambrechts.³⁵

³⁵ Lambrechts (1954) je postavil suvereno tezo, da prevladujejo v kamnitih spomenikih latenskega in deloma tudi rimskega obdobja, ki so se ohranili na območju, kasneje poimenovanem Galija, upodobitve t. i. ketskih glav, ki se tako formalno kot vsebinsko razlikujejo od mediteranske antropocentrične in naturalistične tradicije in so zato samostojna entiteta. Namesto tedaj zelo uveljavljenega izraza "odsekane glave" (*les têtes coupées*), ki je postal slogan v pisanju o keltizmu (Reinach 1913), je Lambrechts uvedel pojem "povzdignjenje glave" (*l'exaltation de la tête*), ki ga je prepoznal kot distinktivnega v keltski miselnosti in umetnosti.

Lambrechts je svojo razpravo napisal tudi kot odgovor na delo Benôita (1945¹; 1955²), ki temelji na diametralno nasprotni premisi, in sicer, da je upodabljanje glave (in človeškega telesa), ki je prisotno v dolini Rodana, nastalo pod vplivom Grkov (prek kolonije Massalia) in da spada pod skupni okvir antropomorfnе mediteranske umetnosti. Spomeniki, ki so jih našli zlasti v Entremontu in kraju Roquepertuse, so mojstrovine t. i. primitivne mediteranske umetnosti doline Rodana, ki jo Benôit slogovno in vsebinsko vzporeja z arhaično grško umetnostjo. Lambrechts (1954, 34–35) nasprotno meni, da upodabljanje glave ni značilno le za južno Francijo, ampak za celoten galski teritorij, hkrati se opazno razlikuje v primerjavi z mediteransko tradicijo tako po formalnih kot vsebinskih premisah.

Formalne značilnosti keltskih glav latenskega obdobja je Lambrechts povzel v naslednjih elementih: frontalna postavitev obraza; pogosta odsotnost ušes (ali zamenjava človeških ušes z živalskimi); nos v obliki trikotnika s široko spodnjo stranico; velika raznolikost v oblikovanju ust; oči, postavljene horizontalno, pogosto dajejo vtis, da so zaprte, ali pa so nasprotno široko razprte in izstopajoče; glave so le redko bradate, vendar so večinoma opremljene z brki; čelo je pogosto okrašeno; ena najbolj izrazitih značilnosti keltskih glav je dvojna krona (ib., 19).

Interpretacijo "povzdignjenih glav" je Lambrechts navezal na tri vsebinske kroge: obglavljanje premaganih sovražnikov in shranjevanje njihovih glav; specifično keltsko upodabljanje boga le v obliki glave in brez trupa (t. i. "keltski bog brez trupa" ali "bog-glava"); upodabljanje pokojnikov v obliki glav.

Po Lambrechtsovem mnenju so portiki z glavami (Roquepertuse, Entremont, Glanum) služili kot trofeje, Benôit (1955², 18) pa jih nasprotno razlaga kot spomenike v čast heroiziranih prednikov (*heroon*), saj so po njegovem mnenju odsekane glave, vstavljene v pilastre portika, lobanje ali maske pokojnikov.

Izstopajoča značilnost, ki jo najdemo tako pri upodabljanju bogov kot premaganih sovražnikov in pokojnikov,

²⁹ Hostnik 1997, kat. 5, 9 in 17.

³⁰ Lozić 2009, 219.

³¹ Lozić 2009, 220.

³² Djurić 2007.

³³ Djurić 2007, 900. Nagrobnik iz Mrzlega Polja pri Ivančni Gorici (RINMS 150 = ILSI 101), lapidarij NMS.

³⁴ Djurić 2007, 901.

Šašel in Plesničarjeva sta emonske spomenike navezala na galsko, belgijsko in britansko keltsko plastiko iz 2. st. pr. Kr. Med seboj sta torej primerjala predmete z veliko krajevno in časovno distanco, saj so primerki iz emonskega agra datirani v rimski čas. Keltske in emonske spomenike povezujeta le dve točki: soroden slogovni izraz in dejstvo, da so bili teritoriji, s katerih dela izhajajo, poseljeni s Kelti. Toda, kdo so sploh bili predrimski prebivalci v emonski kotlini in ali so poznali figuralno likovno tradicijo, ki bi lahko bila osnova kasnejših reminiscenc in vplivov?

Poselitev mestnega območja kasnejše Emone sega v pozno bronasto dobo; grobišče iz tega obdobja so odkopali na levem bregu Ljublanice. Naselbina iz obdobja starejše železne dobe je bila odkrita na Grajskem hribu, medtem ko so nekaj ostankov naselbine iz mlajše železne in/ali zgodnjorimske trgovske naselbine odkopali na desnem bregu reke.³⁶

Emonska kotlina so Rimljani zasedli v drugi polovici 1. st. pr. Kr.; teritorij je sprva spadal v rimsko provinco Cisalpinsko Galijo, potem v Italijo in po Avgustovi reorganizaciji italskega polotoka v Deseto regijo (*regio X*), kasneje imenovano Venetija in Histrija (*Venetia et Histria*).³⁷ Rimljani so se sprva naselili na prostoru naselbine domačinov na desnem bregu, nato so, do leta 15 po Kr., na levem bregu Navporta (rimsko ime za Ljublanico) zgradili mesto s pravokotnim tlorisom in mogočnim kamnitim obzidjem (*urbs quadrata*). Kdaj je bila v Emoni ustanovljena rimska kolonija (*Colonia Iulia Emona*), ni povsem jasno, nekaj indicev namiguje, da se je to zgodilo že med koncem Oktavijanovih

ilirskih vojn (36–33 pr. Kr.) in letom 27 pr. Kr., gotovo pa v avgustejskem času.³⁸

Poselitvena in jezikovna podoba emonskega prostora v predrimskem obdobju še ni povsem definirana. Strabon (Geografija, VII, 5, 2) je zapisal, da je bil Navport naselje Tavriskov, s čimer je najverjetneje hotel povedati, da so Tavriski naseljevali emonsko kotlino in širše območje.³⁹ Za Emono v antičnih virih ni podatkov, vendar lahko iz Strabonovega zapisa povzamemo, da so tudi v njej živeli Tavriski. Kdo je v Emoni prebival pred Tavriski, ni znano; domneva se, čeprav odločilnih dokazov še nimamo, da je bilo predkeltsko prebivalstvo venetsko ali vsaj pod močnimi venetskimi vplivi (ime Emona z značilnim severnojadranskim sufiksom -ona; cf. Verona, Cremona).⁴⁰

Za avtohtone prebivalce predrimske in rimske naselbine na območju današnjega Iga se na podlagi analize njihovih imen z veliko verjetnostjo domneva venetsko-istrsko poreklo; kasnejši prebivalci naj bi pripadali neki zgodnejši veji keltskih priseljencev, ki so se v emonski kotlini naselili pred Tavriski; morda so bili sorodni plemenom Karnov.⁴¹

³⁸ Nazadnje o tem Gaspari 2010 in Šašel Kos 2012.

³⁹ Keltsko pleme Tavriski so verjetno proti koncu 4. st. pr. Kr. poselili dežele severno in južno od Karavank. Na severu so se pomešali z domačini v Noriku, prevzeli ime dežele in se začeli imenovati Noriki; Tavriski v današnji Sloveniji pa so obdržali svoje staro ime. Njihova prisotnost je izpričana tako v antičnih literarnih virih kot v arheoloških pričevanjih mokronoške skupine latenskega obdobja. Vpliv Tavriskov je na zahodu segel do Okre, medtem ko so na vzhodu poseljevali območje Celeje in Petovione (cf. Šašel Kos 1998b; za antične literarne vire Šašel Kos 1997; za materialno kulturo Božič 1987). O Keltih na današnjem slovenskem ozemlju je na voljo številna literatura (cf. *Kelti v Sloveniji* 1966; Guštin (ur.) 1977; Božič (ur.) 1983; Guštin, Božič (ur.) 1996; Tiefengraber, Kavur, Gaspari (ur.) 2009).

⁴⁰ O predrimskih prebivalcih Emone priča tudi lokalni kult boginje Ekvorne/Ekorne. Da omenjena boginja ni prišla šele z Rimljani, ampak je bila tu domača, kaže dejstvo, da njej posvečenih spomenikov ni najti nikjer drugje po imperiju, z eno samo izjemo. Vseh posvetilnih plošč je šest, in sicer štirje napis iz Emone, eden iz Navporta in ena plošča iz Savarije, ki so jo postavili na območju Savarije živeči Emonci (cf. Šašel Kos 1999; 2008).

⁴¹ Šašel Kosova (1999, 52–53) povzema rezultate Katičičevih (1968) onomastičnih študij, ki so pokazale, da je bilo prebivalstvo na območju Emone precej pomešano. Radoslav Katičič je analiziral osebna imena dveh ločenih skupin na tem prostoru: na Igu in v Šmarati pri Ložu. Obe skupini je vključil v t. i. severnojadranski onomastični krog (kamor je prištel tudi Liburne, Histre in Venete), toda imena na Igu kažejo močne keltske vplive. (To najbolje razloži geografska podoba prostora, saj sta naselbini ločeni s planinsko verigo Menišija, Bloke in Krim.) Čeprav je keltska komponenta

je tendenca prikazovanja dela za celoto (*pars pro toto*). Pri tem gre lahko za upodobitev izključno glave ali pa je vloga te v sorazmerju s preostalim telesom privilegirana, ker je bodisi nesorazmerno večja bodisi bolj dodelana kot preostalo telo, ki je le nakazano. Poglavitni razlog za to je, po Lambrechtsovem mnenju, pojmovanje glave kot bistvenega dela telesne pojavnosti ali kot sinteza te. Povzdigovanje glave, kot sedeža življenjskega principa, sicer najdemo pri številnih ljudstvih na primitivni stopnji razvoja (tudi arhaičnih Grkih, kjer je najstarejša oblika grške upodobitev bogov herma, pri kateri so upodobljeni le glava in genitalni organi), vendar ni nikjer tako izrazito kot ravno pri Keltih (Lambrechts 1954, 24–26). Poleg tega je v keltskem svetu glava upodobljena brez sledu vratu ali doprsja (nekatero glave brez ušes), če pa že gre za galske herme, te nimajo faličnega karakterja, ki je značilen za grške (ib., 76–77).

³⁶ Vičič 2003.

³⁷ Šašel Kos 2002.

Predmete s figuralnimi motivi (človeške maske in živali), ki so datirani v pozno latensko dobo in izhajajo z območja Tavriskov, je zbral Mitja Guštin.⁴² Mednje je uvrstil bronasto spono z Žerovniščka pri Bločicah na Notranjskem, čelado tipa Novo mesto, nožnico meča iz Mihovega in kultni prizor na nagrobnem spomeniku iz Bele krajine.

Nagrobnna stela iz Bele krajine je edini kamniti spomenik na slovenskem ozemlju, ki bi lahko – skozi vsebinsko komponento – izražal keltski kulturni sediment, in to celo z upodobitvijo enega najpomembnejših bogov keltskega panteona Cernuna.⁴³ Nagrobnik iz lokalnega apnenca, ki je bil najverjetneje najden v Črnomlju, pripada po slogu neklasični smeri rimske umetnosti. Ohranjen je le zgornji del nagrobnika, ki ima na čelni strani portretno nišo s sedmimi dopasnimi portreti pokojnikov v dveh nivojih. Na obeh stranskih ploskvah je razbrati reliefne upodobitve: na desni strani je prikazan moški z rogovi in kopiti ter pes, ki moškega grize v stegno; na levi strani je v zgornjem polju jezdec s kopjem v roki, spodaj so tri osebe; srednja je ženska, pred njo stoji moški s kopjem, za njo oseba, ki je ni mogoče natančneje opredeliti.

Peter Petru je reliefe razložil kot upodobitev keltskega boga Cernuna in kultno žrtvovanje človeka, ki je bilo značilno za keltsko religijo.⁴⁴ Toda dejansko gre za upodobitev mita o Aktajonu, ki ga je Artemida/Diana spremenila v jelena in so ga raztrgali lastni psi, kar je na podlagi primerjalnega gradiva pokazala Šašel Kosova. Prizor Aktajona, ki mu že raste rogovje na glavi in ga napadeta en ali dva psa, je namreč upodobljen na več nagrobnih spomenikih v Noriku in Panoniji, med drugim v Petovionij.⁴⁵

v iški onomastiki zelo močna, Katičič vendarle dokazuje, da je sekundarna, ker ni tako dobro integrirana v sistem razvejenih, iz osnovnega imena izpeljanih severnojadranskih imenskih družin. Zanimivo je tudi, da keltska imena z iških napisov, razen redkih izjem, niso keltska imena, značilna za sosednji Norik in Panonijo, ampak so sorodna keltskim imenom Galije, Britanije, severne Italije in nekaterih delov Iberskega polotoka. Najverjetneje so pripadala neki zgodnejši veji keltskih priseljencev, ki so se v emonski kotlini naselili pred Tavriski. Morda so bili sorodni plemenom Karnov, za katere vemo, da so tudi druge naseljevali venetske pokrajine.

⁴² Guštin 2006.

⁴³ Nagrobnni spomenik iz Bele krajine (*AIJ* 492 = *RINMS* 149 = *ILSI* 167), lapidarij NMS (cf. Petru P. 1961; Guštin 2006, 125–127; Lovenjak 2008, 90–91; Šašel Kos 2010).

⁴⁴ Petru P. 1961.

⁴⁵ Šašel Kos 2010.

Ko je tako ovržena “keltskost” edinega kamnitega spomenika, ki je doslej pričal o likovnih reminiscencah staroselcev, nam ostanejo le bronasti izdelki, med katerimi je pomenljiva zlasti spona s človeško masko z Žerovniščka pri Bločicah. Toda en sam miniaturni izdelek je prešibak dokaz keltske likovne ustvarjalnosti na obravnavanem ozemlju. Prav tako nam avtohtone figuralne produkcije ne potrjujejo bronasti kipci iz Emone ali Ljubljane, saj gre za importe iz Akvileje, ki so prišli v emonsko kotlino skupaj z rimskimi kolonizatorji.⁴⁶ V Emoni torej nimamo predrimske/keltske likovne tradicije, ki bi jo lahko uporabili kot osnovo, iz katere bi izhajali morebitni keltski obrtniki, avtorji emonskih (in izanskih) spomenikov.

Podobno ugotavlja Monika Verzàr-Bass, ki je preverila morebitno keltsko pogojenost umetnosti v Akvileji in v Deseti italjski regiji; kot sklene, ni materialnih dokazov za njen obstoj.⁴⁷ Edino znamenje so t. i. *têtes coupées* iz Akvileje,⁴⁸ ki pa jih lahko umestimo v sklop “skromno izdelanih kiparskih primerkov” cesarskega obdobja,⁴⁹ med katere kaže pripisati tudi nagrobnni spomenik, ki je prišel na dan v poznoantični hiši.⁵⁰ V Akvileji so sprva prebivali Veneti (venetski toponim), kasneje, od 4. st. pr. Kr., Karni (*Galli Carni*). Nobeno od ljudstev, ne Veneti ne Karni, ni ustvarilo lastne figuralne tradicije v Akvileji, zato ni mogoče prepoznati ene ali druge *facies* v lokalni umetniški produkciji.⁵¹ Hkrati so najnovejše študije pokazale, da so keltski elementi na širšem območju Akvileje le skromno prisotni.⁵² Verzàr-Bassova je tako sklenila, da bodisi redki dokumenti o keltski prisotnosti bodisi pozna datacija (zgodnje in srednje cesarsko obdobje) kažejo na to, da so omenjene glave tako motivno

⁴⁶ Plesničar Gec 1991–1992; ead. 1995; Istenič 2001; ead. 2002; Gaspari 2006.

⁴⁷ Verzàr-Bass 2008.

⁴⁸ Santa Maria Scrinari 1972, kat. 348–357.

⁴⁹ Santa Maria Scrinari 1972, kat. 627–628.

⁵⁰ Rinaldi Tufi 2001.

⁵¹ O venetski likovni ustvarjalnosti je bila postavljena hipoteza, da je venetska kultura povsem asimilirala grško-jadransko koiné, kar se kaže v kontinuiteti med grškimi, paleovenetskimi stelami in redkimi primerki t. i. prehodnih spomenikov, kontinuiteti, ki bo vodila k izoblikovanju rimske stele tega območja. Najbolj značilen spomenik te vrste je nagrobnna plošča Ostiale Gallenie. Toda ta proces je najverjetneje obšel Akvilejo, kot lahko za zdaj sklepamo iz pomanjkanja relevantnih nagrobnih spomenikov, saj so najstarejše najdbe datirane šele na konec 1. st. pr. Kr. (cf. Maselli Scotti, Giovannini, Ventura 2003, 661).

⁵² Cuscito (ur.) 2001; Bandelli, Fontana (ur.) 2001; Vitri, Oriolo (ur.) 2001.

kot slogovno sorodne delom, ki jih najdemo v vsej rimski provincialni umetnosti.⁵³

Emonske herme in kamnite moške glave, izžanski nagrobni spomeniki in nekateri sorodni nagrobniki iz drugih delov Slovenije so bili v dosedanji literaturi praviloma interpretirani kot izraz avtohtone/keltske kulture (ta naj bi vztrajala skozi čas), in to le na podlagi slogovne analize, saj za zdaj nimamo trdnih dokazov o figuralni tradiciji predrimskih prebivalcev. Toda, kot je zapisala Catherine Johns, tovrstna argumentacija je krožna: neklasični slogovni izraz predpostavlja avtohtonost in obrnjeno.⁵⁴ Iz tega izhaja, da likovne produkcije iz rimskega časa, ki ima lastnosti neklasične, primitivne umetnosti, ne moremo pripisati keltskim vplivom samo na podlagi slogovnih podobnosti; sama upodobitev glave na naiven način še ni dokaz kulturne pripadnosti.

Na tem mestu bomo zavestno pustili ob strani vsa novejša razmišljanja o rimski provincialni umetnosti, procesu akulturacije, romanizaciji in "kreolizaciji"⁵⁵ in se vrnili k stari, Mansuellijevi definiciji provincialne umetnosti,⁵⁶ saj je – po našem mnenju – bolj primerna za interpretacijo "rustikalnega sloga" in tehnične nedovršenosti emonskih spomenikov.

Emonska plastika spada po svojih značilnostih, tako kot ostala produkcija severne Italije in njene Desete regije, pod rimsko provincialno umetnost. Po mnenju Guida A. Mansuellija je ena najpomembnejših karakteristik (severnoitalske) provincialne umetnosti pomanjkanje lastne formacije, ki bi bila racionalna in vezana na tradicijo, in zato uporaba že izoblikovanih form ter njihovo prilagajanje posebnim potrebam. Gre za, *prvič*, različne odzive na uvožene in vsiljene spomenike, na spodbude dvorne in uradne umetnosti, in, *drugič*, za specifične izbire tako v formi kot v ikonografiji, s katerimi bi postala umetniška dela razumljiva lokalni, zlasti ljudski sredini in bi izražala regionalni navdih.⁵⁷ Pri obravnavanih delih sta pri končnem videzu izdelka enakovrednega pomena tako ustvarjalec, z višjim ali nižjim znanjem in tehnično spretnostjo, kot naročnik, ki se glede na svoje želje, potrebe in možnosti odloči za nakup (umetniškega) predmeta z določenimi karakteristikami.⁵⁸

Toda, kar nas pri naboru oblih plastik emonskega agra v primerjavi z drugo severnoitalsko umetnostjo preseneti, je izrazito majhno število kiparskih primerkov, nastalih po zgledu uradne umetnosti. Večino spomenikov moramo, na podlagi Mansuellijeve delitve, umestiti v kategorijo lokalne, ljudske produkcije.

Kdo so bili torej naročniki in kdo občinstvo v Emoni? Šašel jih je takole pronicljivo označil: "Premožno prebivalstvo v Celeji je izviralo iz starokeltskega plemstva, v Petovionii iz dosluženega vojaštva, medtem ko so v mestu Emoni bivale predvsem proletarske, oproščenske in razlaščne družine iz Rima in Italije."⁵⁹

Zaradi neobstoja domače tradicije pomeni plastična umetnost rimske dobe v našem prostoru kulturni *novum* in jo moramo razumeti kot rezultat romaniziranosti.⁶⁰ Kot je večkrat zapisal Paul Zanker, so prav portretnost in nagrobni spomeniki s portreti najbolj značilno rimski.⁶¹ Hkrati je bil portret najpomembnejša oblika samopredstavitve na nagrobnih spomenikih, zlasti za predstavnike srednjega sloja (liberti, veterani, obrtniki in trgovci), ki se jim je uspelo povzpeti na družbeni lestvici. O tem Zanker: "Kako živa je bila potreba po samopredstavitvi s portretom, je toliko bolj razvidno iz manj uspešnih stel, ki napolnjujejo provincialne muzeje, a jih najdemo tudi v Rimu. Naročniki so namreč neprenehoma zahtevali ta tip upodobitve in, če je bilo nujno, so se zadovoljili tudi z izdelkom neizkušene kamnoseka, čeprav se v naših očeh rezultati zdijo bolj karikature kot portreti."⁶²

Toda, zakaj so portretne glave tako množično prisotne prav na nagrobnih spomenikih, ki izvirajo z rimskega Iga? Čeprav sta bila v Emoni najdena dva izjemno kvalitetna nagrobna spomenika s portreti,⁶³ je iz ohranjenega gradiva razvidno, da večina emonskih nagrobnih stel sledi neportretnim tipologijam. Je maloštevilnost ohranjenih stel s portreti zgolj slučajna? In, po katerih spomenikih

kulturni, socialni, ekonomski in simbolni kapital, sprejemajo in zahtevajo različne umetniške rešitve.

⁵⁹ Šašel 1958, 4.

⁶⁰ Slapšak 1971, 26.

⁶¹ Zanker 2002.

⁶² Zanker 2002, 141.

⁶³ Nagrobni spomenik Klaturnijev (*CIL* III 3858 = *AIJ* 184 = *RINMS* 50), lapidarij NMS; najden na Zoisovih vrtovih v Ljubljani. Nagrobna stela Kancijev, MGML; odkrita leta 2008 med zaščitnimi izkopavanji severnega dela emonske insule XIII (cf. Lovenjak, Gaspari 2012).

⁵³ Do podobnih sklepov je prišel tudi Slapšak 1971, 28.

⁵⁴ Johns 2003.

⁵⁵ Johns 2003; Scott, Webster (ur.) 2003.

⁵⁶ Mansuelli 1965.

⁵⁷ Mansuelli 1965, 188.

⁵⁸ Bourdieu (1979) je v temeljni sociološki študiji dokazal, da je estetsko vrednotenje družbeno pogojena kategorija, kajti različni socialni razredi, ki jih pogojuje

so se zgledovali izanski prebivalci in kamnoseki, če ni bilo emonskih?⁶⁴

Na ta vprašanja žal nimamo odgovorov; za zdaj ostaja, kljub novim raziskavam in izkopavanjem, še vedno aktualna ugotovitev Plesničarjeve, ki pa odpira več vprašanj, kot ponuja odgovorov nanje: "Premalo je doslej znanih primerkov rimske plastike v Emoni, da bi lahko na podlagi študija v zadnjih letih odkritega gradiva prispevali dokončne rezultate. Prav gotovo pa je zanimivo vprašanje, zakaj je prav Emona, čeprav je bila na poti iz Akvileje v Celeio–Poetovio, po številu plastik tako revna, predvsem v primerjavi s sosednjima Celeio in Poetovio ter vplivom Akvileje? Vprašanje ostane odprto. Prav tako je zanimiva ugotovitev, da je bila večina emonskih plastik najdena v sekundarni legi ali kot gradbeni material, in da lahko računamo na možnost, da je bilo tako uničenega mnogo gradiva."⁶⁵

POVZETEK

Kljub temu da se je rimska obla plastika Emone in njenega agra ohranila v majhnem številu, so spomeniki precej raznoliki. Sedem kamnitih izdelkov v obliki herm in moških glav lahko povežemo v enotno skupino, saj jih družita bodisi zasnova spomenika (moška glava z večjim ali manjšim nastavkom) bodisi slogovna sorodnost z izrazitimi neklasičnimi formalnimi rešitvami (shematična in rustikalna obdelava celote, konvencionalno upodabljanje posameznih partij, sorodno principom primitivne umetnosti). Emonske herme in glave so hkrati sorodne izanskim nagrobnim stelam s portreti pokojnikov.

V slogovnih značilnostih, ki družijo obravnavano skupino, so dosednji interpreti prepoznavali vpliv avtohtonega/keltskega izročila in se pri tem sklicevali na primerjave s keltsko plastiko predrimske Galije, ki pa je krajjevno in časovno preveč oddaljena od

emonske realnosti, da bi jo lahko uporabili kot trdno osnovo za dokazovanje.

Čeprav tako literarni kot materialni dokazi kažejo, da so emonsko kotlino v predrimskem času poseljevali Kelti (Tavriski), niso ohranjena nikakršna konkretna pričevanja o predrimski figuralni likovni tradiciji, ki bi bila osnova za kasnejše vplive.

Emonske herm in moških glav (prav tako izanskih nagrobnih spomenikov in nekaterih sorodnih nagrobnikov iz drugih delov Slovenije) ne moremo interpretirati kot odmev avtohtone/keltske kulture le na podlagi slogovne analize, saj poteka tovrstna argumentacija v zaprtem krogu: neklasični slogovni izraz predpostavlja avtohtonost in obrnjeno, brez zunanjih dokazov.

Obravnavani spomeniki so proizvod severnoitalskega provincialnega okolja, ki ni imelo lastne umetnostne tradicije in je zato prevzemalo ustaljene forme in jih prilagajalo lastnim potrebam. Emonska dela so, s svojim "rustikalnim slogom", izraz pričakovanj in možnosti (določenega kroga) emonskih naročnikov in občinstva, ki se je zadovoljilo ali celo prepoznalo v neklasičnem figuralnem izrazu (v smislu ljudske umetnosti).

KATALOG HERM IN KAMNITIH MOŠKIH GLAV

Material in okoliščine najdbe so pri vseh kataložnih enotah povzeti po virih, navedenih v kataložni bibliografiji.

Kratice:

NMS = Narodni muzej Slovenije, Ljubljana

MGML = Muzej in galerije mesta Ljubljane (Mestni muzej Ljubljana)

1. Herma 1

(sl. 1: H 1)

Nahajališče: NMS (inv. št. R 2471).

Material: Temnosivi apnenec.

Mere: Viš. 58 cm. Romboidna baza 22 × 22 cm.

Okoliščine najdbe: Najdena leta 1891 pri kopanju kanala na Tržaški cesti v Ljubljani, ob poslojju gostilne Lovec.

Ohranjenost: Kamnita herma je dobro ohranjena, odlomljen je le del baze.

Opis: Grobo obdelana baza, ki pomeni približno polovico celotnega spomenika, se dviguje na romboidnem tlorisu; zadnja stranica spomenika ni obdelana. Sprednji rob baze, ki je v ravni črti z osjo obraza, je v primerjavi s stranskima precej nižji, kar vpliva na končni videz herme, saj daje vtis doprsnega moškega portreta.

Glava, ki sloni na čokatem, neobdelanem vratu, je sorazmerno poudarjena, saj obsega nekaj več kot tretjino kamnitega bloka.

⁶⁴ Območje Iga je bilo morda organizirano kot *pagus* z enim osrednjim in več manjšimi naselji (o njegovem administrativnem statusu nimamo nikakršnih epigrafskih pričevanj, prav tako ni poznano ime kraja). Pri Igu je najbolj nenavadno to, da imamo le malo arheoloških pričevanj, zlasti arhitekturnega tipa, z izjemo rimskih nagrobnikov, ki so se ohranili v nenavadno velikem številu. To morda lahko razložimo z dejstvom, da so se lokalni prebivalci ukvarjali s kamnoseštvom, saj so na tem območju dokumentirani številni rimski kamnolomi, ki segajo od Podpeči do Staj (cf. Šašel 1959; Lozić 2009).

⁶⁵ Plesničar 1965, 101.

Bradata glava deluje rustikalno. Obraz je ščitaste oblike, bodisi po obrisu bodisi po usločenosti. To večinoma določa nosna konica, ki vrh oči abstrahirano prehaja v arkadna loka, v spodnjem delu pa prav tako okrajšano nakazuje nozdrvi. Ščitasta oblika je poudarjena z gostimi, na čelo padajočimi lasmi in z zaraščeno brado, ki brez prekinitve obkrožajo celotno obrazno ploskev.

Obrazni del je bodisi izrazito ploskovit bodisi sumarno izdelan, kar daje vtis kovinske maske. To poudarjajo še mandljasto oblikovane oči, pri katerih osrednje zrklo obkrožajo spojene zgornje in spodnje veke. Slednje spominjajo na orehove lupine, saj so precej odebeljene. Usta so nakazana le z globoko zarezo; zgornjo ustnico pokrivajo trakasto nakazani brki. Ti so zraščeni s košato in dolgo brado, ki v obliki rahlo valujočih in dekorativno urejenih pramenov pada na vrat. Konica bogate brade je poravnana z nosnim korenem in trikotniško oblikovana.

Podobne lastnosti veljajo tudi za pričesko, pri kateri so kodri skrbno počesani iz sredine glave proti obrazu, kjer rahlo valovito padajo na čelo. Prameni las sestavljajo nad nosom podoben trikotnik kot konica brade in sledijo vzorcu, ki je bil postavljen s trakasto urejenimi kocinami brade. Ušesa so podobna rogovom.

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 1, s tam citirano literaturo; Petru S. 1987.

2. Herma 2

(sl. 1: H 2)

Nahajališče: NMS (inv. št. R 15178).

Material: Svetlosivi apnenec.

Mere: Viš. 45 cm. Nepravilna pravokotna baza 24 × 17 cm.

Okoliščine najdbe: Najdena v Ljubljani.

Ohranjenost: Kamnita herma je sorazmerno dobro ohranjena, mestoma je okrušena le partija las.

Opis: Zelo grobo oblikovana baza, ki meri približno polovico celotne višine kipa, je v tlorisu zasnovana pravokotno. Posamezne ploskve so le "na hitro" obklesane, leva, krajša stranica pa nosi precej zglajeno vdolbino. Robustna baza se proti vrhu zoža in preide v doprski portret bradatega moškega. Ramenski obroč in vrat sta poudarjeno čokata, glava pa deluje v razmerju s preostalimi deli precej majhna, saj obsega le približno četrtino spomenika. Gledana v celoti, prevzema herma hruškasto obliko.

Ovalno zaobljena glava je poudarjeno plastična. Obraz je ščitasto oblikovan (podobno kot pri hermi 1, vendar manj abstrahiran); v spodnjem delu je zamejen s strnjeno brado, zgoraj z na čelo počesano pričesko. Obrazne ploskve so obdelane precej sumarno in sploščeno, kljub temu pa je opaziti tendenco k realizmu in portretnosti.

Nizko čelo sloni na očesnih arkadah, ki pa nista oblikovani simetrično; desna je skoraj povsem ravna in sestavljena kvadratno očesno votlino, leva se strmo spušča proti zunanjemu očesnemu kotičku. Očesi sta le abstrahirano nakazani; izdelani sta kot mandljasti izboklini, presekan s poglobljenima vrezoma, ki nakazujeta solzne kondukte. Oglato izstopajoči nos je precej odebeljen. Usta so označena z globljim vrezom v podobi obrnjene strešice, pri čemer je spodnja ustnica trikotniško privzdignjena. Ploščata površina lic ni gladko zglajena.

Lasje so počesani naprej, pri čemer neurejeno obkrožajo neenakomerno nizko čelo. Brada je prikazana kot kompaktna gmota, ki v obliki polmeseca poudarja spodnjo čeljust. Posamezni prameni niso nakazani, ne pri bradi ne pri laseh; vtis košatosti je ustvarjen z manjšimi, plosko odklesanimi površinami.

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 10.

3. Herma 3

(sl. 2: H 3)

Nahajališče: NMS (inv. št. L 82).

Material: Svetlorjavi peščenjak.

Mere: Viš. 41 cm; baza 35 x 11 cm

Okoliščine najdbe: Najdena leta 1910 v emonski insuli VI na Mirju v Ljubljani.

Ohranjenost: Kamnita herma je dobro ohranjena, odlomljen je le del baze.

Opis: Kiparski spomenik je sestavljen iz visoke baze in sorazmerno majhne glave, ki obsega nekoliko več kot četrtino celotnega bloka. Baza kamnite herme je sploščena in se dviguje na tlorisu v obliki podaljšanega pravokotnika. Stranski, širši stranici sta gladko obklesani. Frontalna stranica, ki je izjemno ozka, je obdelana nekoliko bolj grobo in zaobljeno prehaja od talnega roba, prek odebeljenega trupa do kratkega vratu, ki nosi glavo.

Zadnja stranica ni obdelana, stranski, podolžni sta gladko obklesani. Frontalna stranica, ki je izjemno ozka, je obdelana nekoliko bolj grobo in zaobljeno prehaja od talnega roba, prek odebeljenega trupa do kratkega vratu, ki nosi glavo.

Oči so tudi v tem primeru mandljaste oblike, vendar izrazito stilizirane in le grobo nakazane z globokimi konturami; zunanja očesna kotička sta poudarjeno padajoča. Usta so izdelana iz dveh travkov, ki se zdita, kot bi bila prilepljena okoli navzdol usmerjene in luničasto oblikovane ustne odprtine.

Nizko čelo zamejuje komajda nakazana frizura, ki se zdi kot pokrivalo, zlasti na levem temenu. Ušesa so trakasto oblikovana, kot bi bila pritrjena pozneje.

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 15, s tam citirano literaturo.

4. Moška glava 1

(sl. 2: G 1)

Nahajališče: NMS (inv. št. R 7005).

Material: Svetlosivi apnenec.

Mere: Viš. 18 cm.

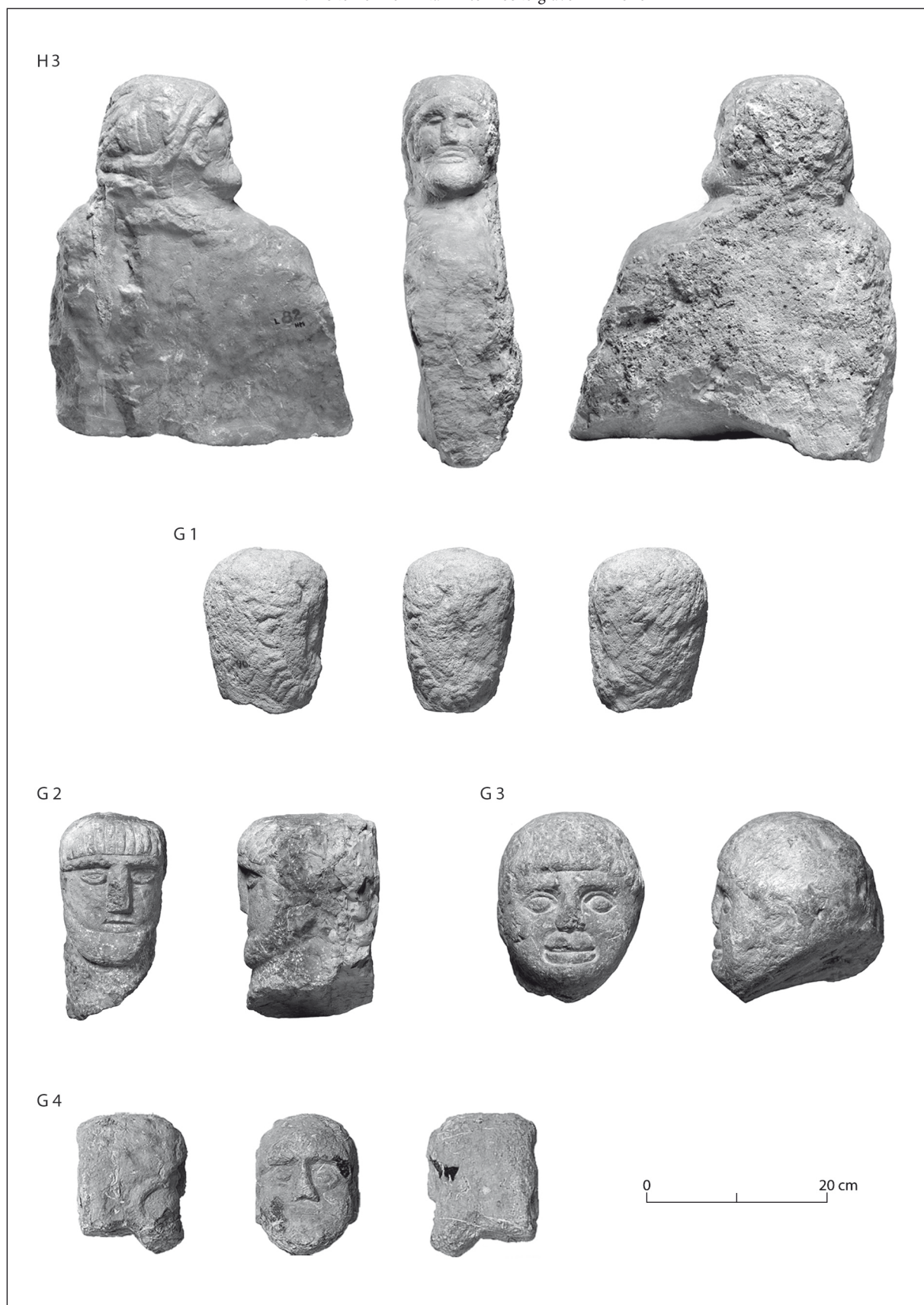
Okoliščine najdbe: Najdena leta 1933 na stavbišću ekonomske srednje šole ob Gregorčičevi ulici v Ljubljani, in sicer na prostoru, ki je nekdan najverjetneje rabil kot odlagališče.

Ohranjenost: Kamnita glava je izredno slabo ohranjena, saj jo lahko določimo le na podlagi ovalne oblike in skromnih ostankov brade. Sicer pa je obraz povsem spran in nerazpoznaven.

Opis: Apnenčasti blok kaže na sprednji strani opazne sledove obdelave, ki spominjajo na moško glavo. Gre za ostanek večjega spomenika, najverjetneje v obliki herme.

Sl. 1: Emonski hermi (H) 1 in 2 (Narodni muzej Slovenije); pomanjšano (foto: T. Lauko, NMS).
Fig. 1: Herms (H) 1 and 2 from Emona; reduced size.

Sl. 2: Emonska herma (H) 3 in kamnite moške glave (G) 1–3 (Narodni muzej Slovenije) in 4 (Mestni muzej Ljubljana); pomanjšano (foto: T. Lauko, NMS [H 3, G 1–3]; M. Paternoster, dokumentacija MGML [G 4]).
 Fig. 2: Herm (H) 3 and Stone Male Heads (G) 1–4 from Emona; reduced size.

Glava, ki je bila že izvorno najverjetneje samo sumarno obdelana, je danes precej poškodovana. V kamen je tako zarisan oval obraza, ki je pod čeljustjo zamejen z nastavkom bujne brade in odebeljenimi ušesi (podobno kot pri hermi 1). Obrazni del je povsem poškodovan, pri bradi so se ohranili vzporedno potekajoči valoviti kodri. Bradata glava, zaradi poškodb je videti kot polizdelek, je najverjetneje delovala rustikalno že v izvornem videzu (paralela s hermo 1).

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 11, s tam citirano literaturo.

5. Moška glava 2 (sl. 2: G 2)

Nahajališče: NMS (inv. št. L 89).

Material: Temnosivi apnenec.

Mere: Viš. 22 cm.

Okoliščine najdbe: Najdena v Ljubljani.

Ohranjenost: Glava je ohranjena v vseh elementih, le površinsko je mestoma okrušena.

Opis: Kvadratno zasnovana glava sloni na izjemno širokem in čokatem vratu, iz česar sklepamo, da gre za ostanek kamnite herme. Zadnja stranica je neobdelana.

Glava je izrazito robatega videza, vendar s prizadevanjem po realizmu in portretnosti. Obrazni del je ščitasto oblikovan in je poudarjeno plastičen (podobnost s hermo 2). Nosni koren izrazito izstopa in sestavlja skupaj z ravno potekajočimi očesnimi arkadami pridvignjeno ploskev v obliki črke T. Nos je v vsej dolžini enako visok in je valjaste oblike. Obrvi so reliefno nakazane in precej košate.

Izbočene oči so le sumarno izdelane, saj so ozke, mandljaste zenice obrobljene s trakastimi vekami, pri čemer so spodnje veke veliko bolj usločene od zgornjih. Usta so oblikovana z globoko, žlebasto zarezo, ki s poševnim odlomom nakazuje ustnice. Lica so sploščena in mestoma poškodovana.

Obraz obroblja v čeljustnem predelu brada, zasnovana v obliki odebeljenega polmeseca. Brada je povsem neobdelana in daje vtis kovinskega dodatka. Čelo je nizko, saj ga pokrivajo dolgi, naprej počesani lasje, ki so trakasto predeljeni. Posamezni prameni padajo na čelo navpično postrojeno, kar daje vtis urejene pričeske. Ušesa so komaj nakazana.

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 16.

6. Moška glava 3 (sl. 2: G 3)

Nahajališče: NMS (inv. št. L 90).

Material: Sigasti apnenec.

Mere: Viš. 21 cm.

Okoliščine najdbe: Najdena najverjetneje v Ljubljani.

Ohranjenost: Kamnita glava je površinsko precej poškodovana.

Opis: Glavica je odlomek kakega večjega spomenika; ker je ohranjen le del vratu, težko sklepamo o prvotnem videzu.

Kroglasto zasnovana glava sloni na izjemno kratkem vratu. Očesne arkade so komaj nakazane, oči so v skoraj isti višini kot lica in imajo izbočene zenice. Veke so v primerjavi z vekami na drugih glavah bolj realistično oblikovane, saj sledijo anatomiji. Zgornje veke so poudarjene in sestavljajo precej širši polkrog kot solzni kondukti. Nos je komajda nakazan in je valjaste oblike. Nasprotno je ustni predel poglobljen, saj so usta uokvirjena v nekakšen oval, ki poteka od nozdrvi, prek robov lic, vse do brade. Usta so nakazana s poglobljenim vrezom, ustnice pa niso natančneje izdelane.

Moški obraz je golobrad. Čelo je izrazito nizko, saj je skoraj v celoti prekrito z ravnimi, naprej počesanimi lasmi, ki oblikujejo urejeno pričesko. Prameni so le nakazani, sicer pa lasje skoraj v ravni črti padajo na čelo. Ušesa so nakazana s topim vrezom.

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 12.

7. Moška glava 4 (sl. 2: G 4)

Nahajališče: MGML (inv. št. 510:LJU;0042248).

Material: Temnosivi podpeški apnenec.

Mere: Viš. 16 cm.

Okoliščine najdbe: Najdena je bila leta 1964 na dvorišču tedanje Akademije za glasbo na Gosposki ulici št. 12 pri adaptaciji zgradbe.

Ohranjenost: Čeprav je leva partija deloma odsekana, so razpoznavni vsi bistveni elementi glave. Obrazni del je površinsko precej poškodovan.

Opis: Kiparski spomenik je najverjetneje ohranjen v celoti. Glava je na temenu podaljšana v kvadratni blok, s katerim je bila najverjetneje vsajena v arhitekturno podlago. Iz oblike bi lahko sklepali, da gre za sklepni kamen loka ali slavoloka.

Golobrada moška glava je frontalno ovalne oblike, v profilu kvadratne, saj se na temenu spoji s kamnitim zatrepom. Kljub temu da je obraz izdelan v tehniki plitkega urezovanja, kar je razvidno zlasti iz profila, je osrednji obrazni del precej plastično razgiban.

Očesne dupline so poglobljene in s tem še bolj poudarjajo že tako izstopajoča arkadna loka. Zaobljeni zrkli sta polkrožno izbočeni, veke so, kot bi bile oblikovane iz testa. Nos je pri korenu ozek in se proti nosnicam močno razširi v obliki trikotnika. Usta so ravna, ustni koticiki neizdelani, ustnice oblikovane s horizontalnim urezom dleta in nekoliko odebeljene.

Čelo je nizko in izstopajoče, lasje valoviti, plitko urezani, skoraj izpraskani. Brada je močna, nekoliko navzven štrleča, podbradek viseč. Posebnost obravnavanega kiparskega spomenika so, v primerjavi z drugimi v tem katalogu, plastično izstopajoča ušesa, ki so razvidna iz profila in ki spominjajo na rogove.

Bibliografija: Plesničar 1965.

Kratice

- AIJ = V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*. Heft I: *Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb 1938.
- CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*.
- ILJug = A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla 5), Ljubljana 1963; *iidem, Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla 19), Ljubljana 1978; *iidem, Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25), Ljubljana 1986.
- ILSI = M. Lovenjak, *Inscriptiones Latinae Sloveniae 1: Neviodunum* (Situla 37), Ljubljana 1998.
- RINMS = M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije* (Situla 35), Ljubljana 1997.
- BANDELLI, G., F. FONTANA (ur. / eds.) 2001, *Iulium Carnicum. Centro alpino tra Italia e Norico dalla protostoria all'età imperiale*. Atti del convegno, Arta Terme, Cividale 1995. – Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina, Roma.
- BENÔIT, F. 1945¹, *L'art primitif méditerranéen de la vallée du Rhône*. – Paris. (Revidirana izdaja, 1955², Aix-en-Provence).
- BOURDIEU, P. 1979, *La Distinction. Critique sociale du jugement*. – Paris.
- BOŽIČ, D. (ur. / ed.) 1983, *Keltoi. Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije* (Die Kelten und ihre Zeitgenossen auf dem Gebiet Jugoslawiens). – Ljubljana.
- BOŽIČ, D. 1987, *Keltska kultura u Jugoslaviji. Zapadna grupa*. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5, Željezna doba, 855–897*, Sarajevo.
- COMPOSTELLA, C. 1997, *I monumenti funerari di Este e di Padova. Immagini e committenti*. – V / In: *Monumenti sepolcrali romani in Aquileia e nella Cisalpina*. Atti della XXVI settimana di studi aquileiesi, Aquileia 1995, *Antichità Altoadriatiche* 43, 211–241.
- CUSCITO, G. (ur. / ed.) 2001, *I Celti nell'Alto Adriatico*. Atti delle tre giornate internazionali di studio, Trieste 2001. – *Antichità Altoariatiche* 48.
- DJURIĆ, B. 2007, *Predrimске forme na nagrobniku iz Mrzlega polja pri Ivančni Gorici* (Pre-Roman elements on the tombstone from Mrzlo Polje near Ivančna Gorica). – V / In: *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Situla 44, 895–902.
- ESPÉRANDIEU, E. 1911, *Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule romaine IV, V*. – Paris.
- GASPARI, A. 2006, *A possible multiperiod ritual site in the river Ljubljana*. – V / In: W.-R. Teegen, R. Müller (ur. / eds.), *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 53, 7–17, Berlin, New York.
- GASPARI, A. 2010, *“Apud horridas gentis ...”*. *Začetki rimskega mesta Colonia Iulia Emona / Beginnings of the Roman Town of Colonia Iulia Emona*. – Ljubljana.
- GUŠTIN, M. (ur. / ed.) 1977, *Keltske študije*. – Posavski muzej Brežice 4.
- GUŠTIN, M. 2006, *Zu einigen Figuralmotiven im Gebiet der Tauriskier*. – V / In: W.-R. Teegen, R. Müller (ur. / eds.), *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 53, 115–131, Berlin, New York.
- GUŠTIN, M., D. BOŽIČ (ur. / eds.) 1996, *Kelti in romanizacija / Die Kelten und die Romanisierung*. – V / In: *Arheološki vestnik* 47, 163–322.
- HOSTNIK, M. 1997, *Cerkev sv. Mihaela v Iški vasi*. – Ljubljana.
- ISTENIČ, J. 2001, *Un bronzetto di Apollo (Beleno?) dal fiume Ljubljana (Slovenia)*. – *Aquileia Nostra* 72, 73–86.
- ISTENIČ, J. 2002, *Bronze statuette from the River Ljubljana*. – V / In: A. Giumlia-Mair (ur. / ed.), *I bronzi antichi. Produzione e tecnologia*. Atti del XV Congresso Internazionale sui Bronzi antichi, Grado, Aquileia 2001, *Instrumentum* 21, 450–455.
- JOHNS, C. 2003, *Romano-British sculpture. Intention and execution*. – V / In: P. Noelke, F. Naumann-Steckner, B. Schneider (ur. / eds.), *Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum. Neue Funde und Forschungen*. Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens, Köln 2001, 27–38, Mainz.
- KASTELIČ, J. 1998, *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini*. – Ljubljana.
- KATIČIČ, R. 1968, *Die einheimische Namengebung von Ig*. – *Godišnjak 6 / Centar za balkanološka ispitivanja* 4, 61–120.
- Kelti v Sloveniji 1966 = Arheološki vestnik* 17, 1966 (referati s kolokvija, posvečenega Keltom v Sloveniji, Maribor 1964), 145 ss.
- KUČAR BERTONCELJ, V. 1985, *Rimska kamnita reliefna plastika Emone in njenega teritorija*. – Magistrska naloga / Master's thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- LAMBRECHTS, P. 1954, *L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des Celtes*. – Bruges.
- LOVENJAK, M. 1997, *Novi in revidirani napisi v Sloveniji* (Die neuen und revidierten römischen Inschriften Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 48, 63–86.
- LOVENJAK, M. 2008, *Rimski nagrobniki iz Črnomlja* (Die römischen Grabsteine aus Črnomelj). – V / In: J. Weiss (ur. / ed.), *Črnomaljski zbornik, 75–97*, Črnomelj.
- LOVENJAK, M., A. GASPARI 2012, *Nagrobna stela Kancijev iz Emonske insule XIII* (Gravestone of Cantii from Emonan insula XIII). – V / In: I. Lazar, B. Županek (ur. / eds.), *Emona med Akvilejo in Panonijo / Emona between Aquileia and Pannonia*, 123–131, Koper.
- LOZIČ, E. 2009, *Roman stonemasonry workshop in the Ig area / Rimske klesarske delavnice na Ižanskem*. – *Arheološki vestnik* 60, 207–221.
- MANSUELLI, G. A. 1965, *Le caractère provincial de l'art romain d'Italie du nord avant le bas-empire*. – V / In: *Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques*. VIIIe Congrès International d'archéologie classique, Paris 1963, 187–198, Paris.
- MASELLI SCOTTI, F., A. GIOVANNI, P. VENTURA 2003, *Aquileia. A crossroad of men and ideas*. – V / In: P. Noelke, F. Naumann-Steckner, B. Schneider (ur. / eds.), *Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und*

- Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum. Neue Funde und Forschungen.* Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provincialrömischen Kunstschaffens, Köln 2001, 651–665, Mainz.
- PLESNIČAR, L. 1965, Novo odkrita rimska plastika v Emoni. – *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 13/2, 98–101.
- PLESNIČAR GEC, L. 1991–1992, Bronasti statueti iz Emone. – *Vjestnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 24–25, 49–54.
- PLESNIČAR GEC, L. 1995, Due bronzetti a figura umana (Emona). – V / In: *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes*, Nederlandse Archeologische Rapporten 18, 313–315.
- PETRU, P. 1961, Cernunnos v Sloveniji (Cernunnos in Slowenien). – V / In: *Arheološke študije / Varia archaeologica*, Situla 4, 31–48.
- PETRU, S. 1987, Herma. – V / In: *Antički portret u Jugoslaviji*, 172 [96], Beograd (= ead. 1988, Herme. – V / In: *Antike Porträts aus Jugoslawien*, 101, Kat.-Nr. 96, Frankfurt/Main).
- REINACH, A. 1913, Les têtes coupées et les trophées en Gaule. – *Revue celtique* 34, 38–60, 253–286.
- RINALDI TUFU, S. 2001, Una nuova stele funeraria di Aquileia. – V / In: G. Brands et al. (ur. / eds.), *Rom und die Provinzen. Gedenkschrift für Hanns Gabelmann*, 83–85, Mainz.
- SANTA MARIA SCRINARI, V. 1972, *Museo Archeologico di Aquileia. Catalogo delle sculture romane.* – Roma.
- SCOTT, S., J. WEBSTER (ur. / eds.) 2003, *Roman Imperialism and Provincial Art.* – Cambridge.
- SKALERIČ, L. 1999, *Motivi na emonskih nagrobnikih.* – Diplomaska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- SLAPŠAK, B. 1971, *Regio X Venetia et Histria. Slovenski del. Antična plastika in relief.* – Diplomaska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- ŠAŠEL, J. 1958, Kipi in reliefi iz Emone. – *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 6, 1–12.
- ŠAŠEL, J. 1959, Prispevek za zgodovino Iga. – *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 7, 117–123.
- ŠAŠEL KOS, M. 1997, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. – V / In: B. Djurić, I. Lazar (ur. / eds.), *Akten des IV. intern. Kolloquiums über Probleme des provincialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti. Celje 8.–12. Mai / maj 1995*, Situla 36, 21–42.
- ŠAŠEL KOS, M. 1998a, Dolničarjev lapidarij (The Thal-nitscher Lapidarium). – *Arheološki vestnik* 49, 329–353.
- ŠAŠEL KOS, M. 1998b, The Tauriscan Gold Mine. Remarks concerning the settlement of the Taurisci. – *Tyche* 13, 207–219.
- ŠAŠEL KOS, M. 1999, The Goddess Aecorna in Emona, *Pre-Roman Divinities of the eastern Alps and Adriatic.* – Situla 38, 47–61.
- ŠAŠEL KOS, M. 2002, The boundary stone between Aquileia and Emona / Mejnik med Akvilejo in Emono. – *Arheološki vestnik* 53, 373–382.
- ŠAŠEL KOS, M. 2008, Divinities, priests and dedicators at Emona. – V / In: M. L. Caldelli, G. L. Gregori, S. Orlandi (ur. / eds.), *Atti della XVIe rencontre sur l'épigraphie in onore di Silvio Panciera con altri contributi di colleghi, allievi e collaboratori*, Tituli 9, 687–710, Roma.
- ŠAŠEL KOS, M. 2010, Cernunnos in Slovenia? / Cernunos v Sloveniji? – *Arheološki vestnik* 61, 175–186.
- ŠAŠEL KOS, M. 2012, Colonia Iulia Emona – the genesis of the Roman city / *Colonia Iulia Emona – nastanek rimskega mesta.* – *Arheološki vestnik* 63, 79–104.
- TIEFENGRABER, G., B. KAVUR, A. GASPARI (ur. / eds.) 2009, *Keltske študije / Studies in Celtic Archaeology 2. Papers in honour of Mitja Guštin*, Protohistoire Européenne 11, Montagnac.
- VERZAR-BASS, M. 2008, Il cosiddetto “celtismo” nella scultura della Cisalpina. – V / In: F. Slavazzi, A. Bacchetta (ur. / eds.), *La scultura romana dell'Italia settentrionale. Quarant'anni dopo la mostra di Bologna.* Atti del convegno internazionale di studi, Pavia 2005, 31–40, Firenze.
- VIČIČ, B. 2003, Colonia Iulia Emona. 30 Jahre später. – V / In: M. Šašel Kos, P. Scherrer (ur. / eds.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia I*, Situla 41, 21–45.
- VITRI, S., F. ORIOLO (ur. / eds.) 2001, *I Celti in Carnia e nell'arco alpino centro orientale.* Atti della giornata di studio, Tolmezzo 1999. – Trieste.
- ZANKER, P. 2002, La tomba come luogo di autorappresentazione. – V / In: *Un'arte per l'impero. Funzione e intenzione delle immagini nel mondo romano*, 133–156, Milano.

Roman herms and stone male heads from Emona Pre-Roman artistic culture or provincial art?

(Translation)

PRESENTATION OF THE MONUMENTS AND STATUS QUAESTIONIS

The collection of Roman free-standing sculptures from Emona and her ager includes seven monuments with enough common characteristics to be considered jointly.

They are individually described in the catalogue that supplements this contribution; each catalogue unit consists of the available identification data, a detailed description and references.¹

The monuments differ in appearance and probably also in function, but are nevertheless treated jointly because of a number of common characteristics (see *Figs. 1* and *2*) that can be summarized in two points. *Firstly*, the sculptures are shaped as a male head on a variously large base; those with a completely preserved base are termed **herms**, though the use of this term does not *a priori* determine its function,² while the examples either with an elongated neck or without a neck are described as **male heads**; four of the sculptures are bearded (two herms and two stone male heads with elongated necks that may originally have had the shape of a herm), three are beardless. *Secondly*, the monuments show a stylistic similarity with the distinctly anti-classical formal solutions, *both in general principles*: summary treatment, abstracted

rendering of individual parts (to a larger or smaller degree, depending on the monument), similar principles in modelling the eyes, nose, mouth, eyebrows and parts covered with facial hair (tendency toward simplicity and conventionality); *and in individual elements* (*Figs. 1* and *2*): the faces are mostly scutum-shaped (mainly Herms **1** and **2**, as well as Male Heads **1** and **2**), either nearly two-dimensional and abstracted, giving the impression of a mask (most evident on Herm **1**), or somewhat more realistically modelled with a tendency toward veristic portraiture; the brow ridges continue into the side contours of the nose that terminate horizontally at the nostrils (with the exception of Male Heads **1** and **3**); the eyes are almond-shaped, slightly bulging and outlined either with a flat contour line (Herm **1**, as well as Male Heads **2**, **3** and **4**) or a shallow groove (Herms **2** and **3**); hair and beard are shaped as band-shaped locks (Herm **1** and Male Head **1**), the unworked beard forms a crescent-shaped border of the jaw (Herm **2** and Male Head **2**), while the beardless examples have flat, unworked hair (Herm **3**, as well as Male Heads **3** and **4**); the mouth is indicated with a V-shaped incision and in a single example outlined with a band-shaped contour (Herm **3**).³

Apart from the above-described stylistic similarities, the herms and stone heads from Emona are also treated jointly because they were considered together in the literature and also similarly interpreted. They were published in archaeological reports on their finds and occasional mentions in later publications, but most comprehensively by Jaroslav Šašel and Ljudmila Plesničar.⁴

Šašel saw the sculptures as part of the “world of ideas, images and forms of the indigenous population in the Emona area”⁵ and offered a number of analogies with the so-called Celtic sculpture, following the work of Pierre Lambrechts.⁶

¹ Identification data are taken from Šašel 1958 and Plesničar 1965.

² The function of the examined monuments is not easy to determine, mostly because there are limited data on the findspots and because they were mainly found in secondary position. Three completely preserved herms, to which two square heads with a prolonged neck (Male Heads **1** and **2**) can be joined, may be tombstones and a pale reflection of Alkamenes Hermes Propylaios (quality tombstones closer to the Greek original can be found in several north Italian Roman cemeteries, cf. Compostella 1997, 237). Male Head **3** is perhaps a fragment of a tombstone. Male Head **4** could be a keystone of an arch with the rear part of the head prolonged into a square block, to be inserted in the crown. Monuments have not been dated because the only element on which we could base our dating is the beard: bearded herms and heads could be attributed to the 2nd or 3rd centuries AD, while the barefaced ones are either earlier or later.

³ For a formal analysis of anti-classical Roman monuments in Slovenia cf. Djurić 2007.

⁴ Šašel 1958; Plesničar 1965; among other publications, in particular Petru S. 1987 and Kastelic 1998, 163.

⁵ Šašel 1958, 5–9.

⁶ Lambrechts 1954.

To this group, Plesničar added another sculpture (here Male Head 4; *Fig. 2*), then a new find of Emona, and thus formed a group of seven monuments that also form the basis of this article (only the naturalistic bust has been excluded, published by Šašel under No. 17, on the grounds of it probably being an Early Baroque sculpture). She contrasted them with the classical tradition and described them as “products of a stone mason of indigenous origin” or, in more general terms, as “indigenous, rustic products”, connected not only by the origin and technical knowledge of the mason, but also the motifs governing the portrayals of Emonese citizens.⁷ The monuments further share the material and circumstances of find, all sculptures being found by chance and in a secondary location and use, hence without stratigraphic data. In consequence, the chronological and typological attribution, as well as the determination of the original function represents a very difficult task, which can only be aided by “the analysis of manufacture and the analogies with similar products”⁸

In her study, Plesničar saw similarities with the following monuments: the funerary stela kept in the lapidarium of the National Museum of Slovenia (hereinafter Lapidarium of NMS) and its relief representation of husband and wife;⁹ the stone head of dark grey limestone included in the group here as Male Head 2 (*Fig. 2*);¹⁰ funerary monument from Bela krajina, with portraits of the deceased on the front and supposed relief showing the Celtic god Cernunnos on one of the sides;¹¹ numerous examples of the so-called Celtic sculpture published by Émile Espérandieu, Pierre Lambrechts and Fernand Benôit.¹² She was certain of a very close analogy between these sculptures and the examples of Gaulish sculpture and hence ascribed the herms and heads from Emona to a Celtic ethnic group inhabiting the area.¹³

Plesničar compared these sculptures with the portraits on the above-mentioned portrait stele, but we can extend this group to other funerary monuments from the Emona area. They are, with some

rare exceptions, kept in the Lapidarium of NMS, built into the so-called Thalnitscher Lapidarium on the facade of the cathedral in Ljubljana (hereinafter Thalnitscher Lapidarium) or built into the church of St Michael in Iška vas (hereinafter Lapidarium in Iška vas).¹⁴ The group of analogies thus comprised fifteen funerary steles with portraits of the deceased, which share not only a common typology and style, but also material (local limestone, mostly from Podpeč) and provenance, because almost all were found in the Ig area. They are most probably the products of local stonemasonry workshops, which were defined in detail by Edisa Lozić and located to the area of Strahomer, Ig and Iška vas.¹⁵

Funerary steles with portraits of the deceased from the Ig area are the following: funerary stele of Ur (-) Av (-) and Surus, son of Lucius in the Lapidarium of NMS;¹⁶ tombstone of Quarta in the City Museum of Ljubljana (hereinafter MGML);¹⁷ funerary stele of Fronto, son of Vibus in Thalnitscher Lapidarium;¹⁸ nine tombstones in the Lapidarium in Iška vas;¹⁹ and two tombstones immured in Ig Castle.²⁰

¹⁴ Lapidarium of NMS cf. *RINMS*; Thalnitscher Lapidarium cf. Šašel Kos 1998a; Lapidarium in Iška vas cf. Šašel 1959; Hostnik 1997; on the funerary monuments from Emona and her *ager* cf. Kučar Bertoncelj 1985; Skalerič 1999; Lozić 2009.

¹⁵ Lozić 2009, 212.

¹⁶ Stele of Ur (-) Av (-): formerly in the Auersperg princely mansion in Ljubljana (now the National and University Library building), but most probably from the Ig area (*CIL* III 3878 = *AIJ* 200 = *RINMS* 59). Stele of Surus, son of Lucius, found at Ig (*CIL* III 3815 + p. 1731 = *AIJ* 141 = *RINMS* 87).

¹⁷ *ILJug* II 1078 (Kučar Bertoncelj 1985, Cat. No. 46; Skalerič 1999, 93, Cat. No. 43).

¹⁸ *CIL* III 3862 = *AIJ* 186: most probably from the Ig area (cf. Šašel Kos 1998a, Cat. No. 2).

¹⁹ *Steles with inscriptions*: tombstone of Ursinus, son of Buio (*CIL* III 3826 + p. 1731, 2328, 188 = *AIJ* 144) – formerly in the church of St Jacob in Strahomer (cf. Hostnik 1997, Cat. No. 7); tombstone of Severus, son of Buio (*AIJ* 140) – formerly in the church of St Michael in Iška vas (ib., Cat. No. 14); tombstone of Epo (*CIL* III 10740 = *AIJ* 131) – formerly in the church of St Jacob in Strahomer (ib., Cat. No. 17); tombstone of Saturna, Neuntius' freedwoman (*CIL* III 10746 = *AIJ* 139) – formerly immured into the cellar of the parish house at Ig (ib., Cat. No. 25). *Steles without inscriptions*: two of them formerly in the church of St Michael in Iška vas (ib., Cat. Nos. 4 and 5); one in the house at Staje 6 (ib., Cat. No. 9); another one in the church of St Michael in Iška vas (ib., Cat. No. 13); and the last one formerly in the church of St Martin at Ig (ib., Cat. No. 31).

²⁰ Two tombstones without inscriptions immured into Ig Castle (cf. Lozić 2009, 214).

⁷ Plesničar 1965, 98.

⁸ Plesničar 1965, 99.

⁹ *RINMS* 59; Plesničar 1965, 99; cf. Šašel 1958, 9.

¹⁰ Plesničar 1965, 99; cf. Šašel 1958, 9.

¹¹ Plesničar 1965, 99; cf. Šašel Kos 2010.

¹² Plesničar 1965, 99; cf. Espérandieu 1911, 108 (Entremont), 3877 and 3878 (Temple de la forêt d'Halatte); Lambrechts 1954, 43 (Fig. 2, Entremont), 78 (Fig. 61, Netherby); Benôit 1955², Pl. XXII, XXIII (Entremont).

¹³ Plesničar 1965, 100.

Lozić saw two typologically distinctive groups in the steles from Ig and its surroundings: steles with a pediment (Type A) and steles with a portrait niche (Type B).²¹ Both groups include steles without a framed inscription panel (Subtype I), steles with a moulded frame (Subtype II), or steles with the inscription panel flanked by pilasters and thus imitating funerary aediculae (Subtypes III and IV). Of these, we will concentrate on the steles with a portrait niche. According to Lozić, most of them were produced by the workshop at Ig.²²

The portrait niches on these steles vary in shape: round to the height of the upper two thirds of a circle, semicircular, rectangular and with either one arch resting on two pilasters or with three arches.²³ There are, however, two monuments that do not fit into this typology. The first one is a stele of Saturna, Neuntius' freedwoman, where the inscription panel is without a frame and not positioned inside an aedicula,²⁴ while the second is a stele from Strahomer with the inscription panel flanked by a pair of spears and delimited above by a garland hung under the portrait bust.²⁵ Most niches on this group of steles hold two portraits, some three²⁶ and some only one.²⁷ The portraits are shown frontally, mostly as busts, in three examples only as heads with the neck.²⁸ Most men wear beards; the three portraits from the Lapidarium at Iška vas are beardless, though the inscription has not survived and the sex of the persons portrayed cannot be established.²⁹

The earliest in this group is a stele from Strahomer, which is dated on the basis of the portrait. The man is shown without a beard and with his hair combed from the top of the head towards the forehead. The facial features, the round face, the protruding ears and the anatomically modelled neck are characteristic of the Julio-Claudian portraits.³⁰

All other steles can be very roughly dated to the time from the 2nd or 3rd to the 4th century.³¹

The formal elements in the modelling of the head, parts of the face, hairstyle and beard observable on the funerary monuments from the Ig area are comparable to those on the herms and stone male heads from Emona and may be marked as rustic and anti-classical. An exhausting interpretation of the anti-classical elements on funerary steles, which is close to the starting points of Plesničar's work, was proposed by Bojan Djurić in his convincingly argued study on the pre-Roman forms on the stele from Mrzla vas near Ivančna Gorica.³² This site lies in Pannonia, but the observations in his study are also valid for the monuments from the Ig area, as well as the herms and heads from Emona. In the stylized images of the deceased, Djurić recognizes a connection with the pre-colonial Celtic formal tradition, which persisted among the local population.³³ He also believes that it is not an isolated monument, but rather one in a long line of monuments made in a local tradition and the peak of anti-classicism on the territory of present-day Slovenia.³⁴

ANTI-CLASSICAL SCULPTURE FROM EMONA AS AN EXPRESSION OF THE PRE-ROMAN CULTURE OR A TYPICAL PRODUCT OF THE PROVINCIAL ART?

As stated above, both Šašel and Plesničar saw the sculptures from Emona as analogous with Gaulish examples and attributed them to the circle of the so-called Celtic heads. In this, both authors followed the widely accepted interpretations from the mid-1950s, proposed by Lambrechts and Benoit when studying the primitive stone monuments from Gaul; the groups of monuments forming the basis for their interpretations were similar, but their points of departure and conclusions were diametrically opposed. Of the two, it seems that

²¹ Lozić 2009.

²² Lozić 2009, 215.

²³ Round to the height of the upper two thirds of a circle – *RINMS* 87 (Kučar Bertoneclj 1985, Cat. No. 46); semicircular – *RINMS* 59 (Hostnik 1997, Cat. Nos. 9, 13, 14; Lozić 2009, 214); rectangular (Šašel Kos 1998a, Cat. No. 2; Hostnik 1997, Cat. Nos. 4, 5); one arch on two pilasters (Hostnik 1997, Cat. No. 7); three arches (*ib.*, Cat. No. 31).

²⁴ Hostnik 1997, Cat. No. 25.

²⁵ Hostnik 1997, Cat. No. 17.

²⁶ Hostnik 1997, Cat. Nos. 7, 31.

²⁷ Hostnik 1997, Cat. Nos. 17, 25; Kučar Bertoneclj 1985, Cat. No. 46.

²⁸ Hostnik 1997, Cat. Nos. 5, 7, 25.

²⁹ Hostnik 1997, Cat. Nos. 5, 9 and 17.

³⁰ Lozić 2009, 210.

³¹ Lozić 2009, 215.

³² Djurić 2007.

³³ Djurić 2007, 900. Tombstone from Mrzlo Polje near Ivančna Gorica (*RINMS* 150 = *ILSI* 101), Lapidarium of NMS.

³⁴ Djurić 2007, 901.

the Slovenian interpreters were more convinced by the arguments proposed by Lambrechts.³⁵

³⁵ Lambrechts (1954) claims that the so-called Celtic heads prevail among the La Tène and partly among Roman stone monuments, surviving in the area later called Gaul. These heads differ from the Mediterranean anthropocentric and naturalistic tradition both in form and content, and therefore constitute an independent entity. Instead of the well-known expression of “*têtes coupées*”, which became a slogan in the writings on Celts (Reinach 1913), Lambrechts introduced the concept of “exaltation of the head”, which he recognized as distinctive in the Celtic mentality and art.

Lambrechts wrote his book also as a reply to the work of Benoit (1955²), based on an opposed premise. According to the latter, the representation of the head (and the human body), which is present in the valley of the Rhone, was developed under the influence of the Greeks (through the colony of Massalia) and belong to the common framework of the Mediterranean anthropomorphic art. Monuments from Entremont and Roquepertuse are therefore masterpieces of the so-called primitive Mediterranean art from the Rhone valley, which Benoit aligns in style and content with the Archaic Greek art. Lambrechts (1954, 34–35) claims instead that the representation of heads is not typical of southern France only, but of the whole Gallic territory and, at the same time, differs significantly from the Mediterranean tradition, in both form and content.

Lambrechts summarized the formal characteristics of the Celtic heads of the La Tène period in the following features: frontal layout of the face, ears frequently missing (or replaced by animal ears), nose shaped as a triangle with a wide lower part, great diversity of the mouth outline, eyes often horizontally engraved and giving the impression of being closed or wide open and bulging, heads rarely bearded, but mostly with moustache, forehead often decorated, capped by a double crown as one of the most typical characteristic of Celtic heads (*ib.*, 19).

Lambrechts associated the “exaltation of the head” with three different contexts: beheading of the defeated enemies and display of their heads, specific Celtic representation of “gods without a body” and an abbreviated representation of the deceased in the form of a head.

In Labrecht's opinion, porticos with heads (Roquepertuse, Entremont, Glanum) served as trophies; Benoit (1955², 18), in contrast, interpreted them as monuments in honour of heroic ancestors (*heroon*), while the “*têtes coupées*”, embedded into the pillars of the porticos, are the skulls or masques of the deceased.

A very distinctive feature, found in rendering either the gods, defeated enemies or deceased, is the tendency to display a *pars pro toto*. This mainly means that the monument is either itself shaped like a head or the head emphasized in comparison with the rest of the body, being much larger or much more finished. The main reason for this is, in Lambrecht's opinion, a conception of the head as an essential part of the physical appearance or as its synthesis. The raising of the head to the status of the seat of life principle can be found with many ethnical groups (also the Archaic Greeks, the oldest Greek representation

Šašel and Plesničar brought the monuments from Emona in connection with the Celtic sculpture from France, Belgium, Great Britain dating to the 2nd century BC. Besides a great distance in geographical terms, these comparisons were separated from the Roman-period Emonese monuments also in chronological terms. The Celtic and Emonese monuments only have two common points, i.e. a similar stylistic expression and a Celtic origin of the population inhabiting these areas. The question is thus who were the pre-Roman inhabitants of the Emona area and whether they had a figural artistic tradition that could have served as the source for much later reminiscences and influence.

The area later occupied by the Roman city of Emona was inhabited at least from the Late Bronze Age onwards, as evidenced by a cemetery from this period unearthed on the left bank of the Ljublanica river. An Early Iron Age settlement was found on Grajski hrib (Castle Hill in translation), while remains of either a settlement from the Late Iron Age or an Early Roman trading post were discovered at the foot of this hill, on the right bank of the river.³⁶

The Romans occupied the Emona basin during the second half of the 1st century BC; this territory first formed part of the province of Cisalpine Gaul, then of Italy and finally, after the reorganization of the Apennine Peninsula under Augustus, of Regio X, later named Venetia et Histria.³⁷ The Romans initially inhabited the area of the settlement of the local population on the right bank and later, sometime until AD 15, built a city of a rectangular ground plan and mighty defence walls (*urbs quadrata*) on the left bank of the Nauportus river (Roman name for the Ljublanica). The date when Colonia Iulia Emona was founded is not quite clear, though there are several indications that this might have occurred already between the end of Octavian's Illyrian wars (36–33 BC) and 27 BC, but certainly not later than the Augustan period.³⁸

The settlement and linguistic picture for the Emona area in the pre-Roman times has not been clearly defined. Strabo (*Geography*, VII, 5, 2) wrote

of gods being a herm, with only head and genitals), but nowhere else is it as strong as with the Celts (Lambrechts 1954, 24–26). Moreover, the head in Celtic art is represented without the neck or the chest (some heads even without the ears), and Gallic herms do not have a phallic character, which is otherwise typical of the Greek ones (*ib.*, 76–77).

³⁶ Vičič 2003.

³⁷ Šašel Kos 2002.

³⁸ Recently Gaspari 2010 and Šašel Kos 2012.

that Nauportus was a settlement of the Taurisci, from which we may infer that the Taurisci also inhabited the area of the Emona basin and wider.³⁹ For Emona herself, ancient written sources revealed no data, though the above-mentioned passage by Strabo suggests that Emona as well was inhabited by the Taurisci. It is not known who inhabited the area prior to this Celtic tribe, though it is supposed that this population was either Venetic or under the Venetic influence (on the basis of the suffix of -ona in the name of Emona, which is typical of the north Adriatic area inhabited by the Veneti, cf. Verona, Cremona).⁴⁰

The analysis of the names of the indigenous inhabitants of the pre-Roman and Roman settlement of present-day Ig showed that they were most probably of Venetic–Istrian origin. The population succeeding that of Venetic origin supposedly belonged to a branch of Celtic newcomers that settled the Emona basin prior to the arrival of the Taurisci and were possibly related to the Carni tribe.⁴¹

³⁹ The Celtic tribe of Taurisci probably immigrated to the lands north and south of the Karavanke mountain range at the end of the 4th century BC. In the north, they merged with the local inhabitants in Noricum, where they took the name of the land and became known as the Norici. The Taurisci settled in the present-day Slovenia kept their old name. Their presence is attested in both ancient literary sources and archaeological finds of the La Tène Mokronog group. The Tauriscan influence reached to Ocra in the west, while in the east they inhabited the areas of Celeia and Poetovio (cf. Šašel Kos 1998b; for ancient literary sources cf. Šašel Kos 1997; for material culture cf. Božič 1987). Literature on the Celts on the territory of present-day Slovenia is quite extensive, cf. *Kelti v Sloveniji* 1966; Guštin (ed.) 1977; Božič (ed.) 1983; Guštin, Božič (eds.) 1996; Tiefengraber, Kavur, Gaspari (eds.) 2009.

⁴⁰ The pre-Roman population in Emona is evidenced by the local cult of the goddess Aequorna/Aecorna. The proof of her autochthony derives from the fact that the monuments consecrated to her cannot be found anywhere else in the Empire, with a single exception; four of the six votive inscriptions were found in Emona, one in Nauportus and one in Savaria; the latter dedicated by a community from Emona living in Savaria (cf. Šašel Kos 1999; 2008).

⁴¹ Šašel Kos (1999, 52–53) summarizes the results of Katičić studies in onomastics (Katičić 1968), which showed that the population of the Emona basin was quite mixed. Radoslav Katičić analysed the personal names of two separate groups in this area, i.e. names from Ig and from Šmarata near Lož. He included both groups in the northern Adriatic onomastic region (which also comprises Liburnians, Histri and Veneti), but there is a clear difference between them, because the names from Ig have evident Celtic components (this can be explained through geography, because the two

A study by Mitja Guštin brought together the objects bearing figural motifs (human masks and animals) that date to the Late La Tène period and were found in the area of the Taurisci.⁴²

These comprise a bronze belt buckle from Žerovnišček near Bločice in the Notranjska region, a helmet of the Novo mesto type, a scabbard of a sword from Mihovo in the Dolenjska region and a cult scene on a funerary monument from the Bela krajina region.

Of those, the stele from Bela krajina is the only stone monument on the territory of Slovenia that could represent the Celtic cultural sediment on the basis of its contents. It bears a relief that was interpreted as showing Cernunnos, one of the most important gods of the Celtic pantheon.⁴³

The tombstone is made of local limestone and was probably found at Črnomelj. In style, it belongs to the anti-classical Roman art. Only the upper part of the monument survives. Its front side bears a portrait niche with seven half-length portraits in two tiers, while the sides also bear reliefs: on the right side is a male figure with horns and hooves accompanied by a dog biting him in the thigh; the left side bears a horseman with a spear in his hand above and three figures below, the central figure is a woman with a man holding a spear in his hand in front and another figure in the back that cannot be determined more precisely.

Peter Petru interpreted the reliefs as showing the Celtic god Cernunnos and the human sacrifice, which was typical of the Celtic religion.⁴⁴ The relief, however, does not show Cernunnos, but rather Actaeon, as convincingly demonstrated already by Marjeta Šašel

settlements are separated by the hills of Menišija, Bloke and Krim). Although the Celtic influence is quite strong, Katičić demonstrates that it is only secondary, because the Celtic components are not so well integrated into the branch of family names, derived from personal ones, as otherwise typical of the north Adriatic region. Furthermore, Celtic names from the inscriptions at Ig are not, with few exceptions, close to the names from neighbouring Noricum and Pannonia, but rather linked to those from Gaul, Britain, north Italy and some parts of the Iberian Peninsula. They probably belonged to an earlier group of Celtic immigrants who inhabited the Emona basin before the Taurisci. They were perhaps related to the Carni tribe from the region of Venetia.

⁴² Guštin 2006.

⁴³ Funerary monument from Bela krajina (*AIJ* 492 = *RINMS* 149 = *ILSI* 167), Lapidarium of NMS (cf. Petru P. 1961; Guštin 2006, 125–127; Lovenjak 2008, 90–91; Šašel Kos 2010).

⁴⁴ Petru P. 1961.

Kos on the basis of analogies. It shows the myth of Actaeon, whom Artemis/Diana transformed into a stag and was, as such, later killed by his own dogs. The scene showing Actaeon with growing antlers and under attack by one or two dogs can be found on several funerary monuments across Noricum and Pannonia, the closest in Poetovio.⁴⁵

The “Celtic character” of the only stone monument supposedly attesting to the figural reminiscences of the pre-Roman population is thus refuted. The evidence of these reminiscences is reduced to small objects in bronze, the most prominent being the fibula with a human mask from Žerovnišček near Bločice. One miniature example, however, cannot stand as convincing evidence of the Celtic figural art in the Emona area. Neither is this art attested to by the bronze statuettes from Emona and the Ljubljanica river, because they are imports from Aquileia that came here together with the Roman colonizers.⁴⁶ In conclusion, the remains of Emona do not reveal a pre-Roman/Celtic tradition that could serve as the base, from which the possible Celtic craftsmen, makers of the monuments from Emona (and Ig), could draw.

Similar conclusions were also drawn by Monica Verzàr-Bass, who set about verifying the possible Celtic origin of the artistic expression in Aquileia and Regio X and found no material evidence to support such an assumption.⁴⁷ The only possible indication are the so-called *têtes coupées* from Aquileia,⁴⁸ but these can be ascribed to the group of “crudely made pieces of sculpture” from the Imperial period,⁴⁹ which further includes a funerary monument found in a house from Late Antiquity.⁵⁰

The area of Aquileia was first inhabited by the Veneti (Aquileia is a Venetic toponym) and later, from the 4th century onwards, by the Carni (Galli Carni). Neither the Veneti nor the Carni established their own figural tradition at Aquileia and it is thus not possible to identify either one or the other facies in the local artistic production.⁵¹ Recent studies also

revealed a very weak presence of Celtic elements in the wider area of Aquileia.⁵² Verzàr-Bass thus concluded that the scant evidence of the Celtic presence coupled with the late date (Early and Middle Imperial period) points to the mentioned heads, in both motif and style, being similar to other objects of the Roman provincial art.⁵³

The herms and stone heads from Emona, the steles from the Ig area and several other funerary monuments from other parts of Slovenia have usually been interpreted as expressions of the pre-Roman/Celtic culture (that persisted through several centuries). In the absence of solid evidence of the figural tradition on the part of the pre-Roman population, this interpretation is based solely on the stylistic analysis. In the words of Catherine Johns, such argumentation is circular: anti-classical stylistic expression presupposes autochthonous origin and vice versa.⁵⁴ It follows that the Roman-period figural art production showing the characteristic of the anti-classical, primitive art, cannot be ascribed to the Celtic influence solely on the basis of stylistic similarities; the naive rendering of a head is not yet proof of cultural identity.

I will consciously leave aside the recent discussions on the Roman provincial art and the process of acculturation, Romanization and “creolization”,⁵⁵ and rather turn back to the old definition of provincial art as proposed by Mansuelli,⁵⁶ because it is – in my opinion – more suitable for interpreting the “rustic style” and technical crudeness of the monuments from Emona.⁵⁷ In the case of these monuments, the final appearance of the product is decisively and in an equal measure influenced by the maker, with either basic or considerable knowledge and technical accomplishment, and the client, who chooses an object (of art) with certain characteristics on the basis of his or her wishes, needs and capacity.⁵⁸

Roman steles in this area. The most characteristic monument is the tombstone of Ostiala Gallenia. This process is not attested at Aquileia, because the oldest finds only date to the end of the 1st century BC (cf. Maselli Scotti, Giovannini, Ventura 2003, 661).

⁵² Cuscito (ed.) 2001; Bandelli, Fontana (eds.) 2001; Vitri, Oriolo (eds.) 2001.

⁵³ Similar considerations in Slapšak 1971, 28.

⁵⁴ Johns 2003.

⁵⁵ Johns 2003; Scott, Webster (eds.) 2003.

⁵⁶ Mansuelli 1965.

⁵⁷ Mansuelli 1965, 188.

⁵⁸ Bourdieu (1979) argues that judgments of taste are related to social position, while the class fractions

⁴⁵ Šašel Kos 2010.

⁴⁶ Plesničar Gec 1991–1992; ead. 1995; Istenič 2001; ead. 2002; Gaspari 2006.

⁴⁷ Verzàr-Bass 2008.

⁴⁸ Santa Maria Scrinari 1972, Cat. Nos. 348–357.

⁴⁹ Santa Maria Scrinari 1972, Cat. Nos. 627–628.

⁵⁰ Rinaldi Tufi 2001.

⁵¹ Regarding the Venetic artistic production, it has been hypothesized that the Venetic culture totally assimilated the Greek-Adriatic *koiné*, which can be observed in the continuity between Greek and Venetic steles and in the so-called transitional monuments that lead the formation of

The surprising observation in connection with the formal array of sculptures in the Emona ager, in comparison with the art production in other parts of north Italy, is an extremely small number of objects modelled on those of the official art. Most monuments are ascribable, according to Mansuelli's division, to the category of local, popular production.

This poses the question as to the clients and audience in Emona. Šašel provided an insightful description on the subject, stating that the wealthy citizens of Celeia were descendants from the Celtic nobility, those of Poetovio from meritorious soldiers, while the inhabitants of Emona primarily consisted of proletarians, freedmen and expropriated people from Rome and other parts of Italy.⁵⁹

The inexistent local tradition makes the representational art of the Roman period a cultural novum in this area and should be understood as the result of Romanization.⁶⁰ As Paul Zanker wrote on several occasions, portraiture and funerary monuments represent the traits that are most typically Roman.⁶¹ A portrait was also the most important form of self-representation on funerary monuments, particularly for the members of the middle class (liberti, veterans, craftsmen and tradesmen) that succeeded in climbing the social ladder. Zanker wrote of the "compelling need for self-representation through a portrait, which is all the more evident in the steles of poorer quality that fill the provincial museums, but are also to be found in Rome. The clients were in constant demand of this type of representation and were, if necessary, satisfied even with a product of an inexperienced stonemason, whose portraits may appear caricatures rather than portraits to us".⁶²

Another observation pertaining to the portrait heads is that they appear most numerous on the funerary monuments from the Ig area. There are two funerary monuments with portraits from Emona that show a very high quality of workmanship,⁶³

but most steles clearly follow the non-portrait typologies. It is, of course, not possible to know whether the small number of surviving steles with portraits is accidental. Neither can we conjecture on the models for the monuments at Ig if there were no significant models to be found at Emona.⁶⁴

The answers to these questions will have to remain open for now. In spite of new research and investigations, the observation made by Plesničar still remains accurate, though it opens more questions than offers answers. She observed that the Roman sculpture from Emona was represented by an insufficient number of known examples to enable any definitive conclusions to be drawn and also pointed out that Emona revealed very few sculptures even though it lay half way between Aquileia and Celeia or Poetovio, with the influence of Aquileia discernible in other fields and with the more numerous sculptural remains in either Celeia or Poetovio. She furthermore observed that most of the sculptural remains in Emona were found in secondary position or used as building material. This leads us to assume that a similar fate befell numerous monuments of the Roman Emona.⁶⁵

SUMMARY

The stone sculptures from Emona and her ager have not survived in great numbers, but do offer considerable variety. Of those, seven herms and male stone heads can be considered jointly, linked by the form of the monument (male head with a either a large or a small base) and by stylistic affinity, with distinctly anti-classical formal solutions. In terms of style and production quality, they are very close to the funerary steles with portraits from the Ig area.

In the stylistic traits of the group, earlier authors recognized the impact of pre-Roman/Celtic tradition and made comparisons with the Celtic sculpture of pre-Roman Gaul, but the comparative

determined by a combination of varying degrees of social, economic, cultural and symbolic capital are tied to distinct artistic preferences.

⁵⁹ Šašel 1958, 4.

⁶⁰ Slapšak 1971, 26.

⁶¹ Zanker 2002.

⁶² Zanker 2002, 141.

⁶³ Tombstone of the Claturnii (*CIL* III 3858 = *AIJ* 184 = *RINMS* 50), Lapidarium of NMS; found in Ljubljana, in the gardens formerly belonging to the Zois family. Tombstone of the Cantii, MGML; found in Emona's Insula XIII during the 2008 excavations (cf. Lovenjak, Gaspari 2012).

⁶⁴ The Ig area might have been organized as a pagus, with one central and several smaller settlements (there is no epigraphic evidence of its administrative status, nor do we know its name). What is most peculiar at Ig is the scarcity of archaeological remains, particular architectural, on the one hand, and an abundance of Roman tombstones, on the other. This may be explained with the local people working as stonemasons, in view of the several Roman quarries documented in the area from Podpeč to Staje (cf. Šašel 1959; Lozić 2009).

⁶⁵ Plesničar 1965, 101.

material is too far removed from Emona in both time and space to provide a solid basis for proving Celtic influences.

Although there is both literary and material evidence that the Emona basin in the pre-Roman period was inhabited by the Celts (Taurisci), there are no surviving examples of the pre-Roman figurative art to support this conclusion.

Furthermore, the herms and male stone heads from Emona (as well as the funerary steles from the Ig area and several similar tombstones from other regions of Slovenia) cannot be interpreted as an echo of pre-Roman/Celtic culture on the basis of stylistic analysis only, because such argumentation is circular: anti-classical stylistic expression presupposes autochthonous origin and vice versa.

I therefore believe these monuments to be the products of a provincial environment that did not

have its own artistic tradition and rather conformed to the established norms, adapting them to their own needs. At the same time, the herms and male stone heads are an expression of the expectations and possibilities of a specific fraction of Emona's patrons and audience, which were satisfied with, or even recognized themselves in, the anti-classical figurative expression (in the sense of popular art).

Translation: *Andreja Maver*

Monika Osvald
Stefanova 3
SI-1000 Ljubljana
monika.osvald@gmail.com